

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

ZAVRŠNI RAD

***OKVIR ZA POSTUPANJE U ZAŠTITI DJECE OD DIGITALNOG
NASILJA***

Mentorica: prof.dr. Emina Dedić Bukvić

Studentica: Musakadić Amina

Septembar, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO-FACULTY OF PHILOSOPHY

DEPARTMENT OF PEDAGOGY

FINAL MASTER'S THESIS

**FRAMEWORK FOR THE PROTECTION OF CHILDREN FROM
DIGITAL VIOLENCE**

Mentor: prof.dr. Emina Dedić Bukvić

Student: Musakadić Amina

Septembar, 2024.

SADRŽAJ

UVOD	5
TEORIJSKI DIO RADA.....	9
KLJUČNI POJMOVI.....	8
NASILJE I OBLICI NASILJA.....	9
DIGITALNO NASILJE	18
IDENTIFIKACIJA I EVIDENCIJA DIGITALNOG NASILJA KOD DJECE.....	21
RANI ZNAKOVI DIGITALNOG NASILJA KOD DJECE.....	23
PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA	24
PREVENTIVNI PROGRAMI USMJERENI NA SUZBIJANJE NASILJA U ŠKOLAMA	28
SMJERNICE ZA POSTUPANJE U SLUČAJU DIGITALNOG NASILJA U ŠKOLI.....	35
METODOLOŠKI DIO RADA.....	36
PROBLEM ISTRAŽIVANJA	36
PREDMET ISTRAŽIVANJA	37
CILJ ISTRAŽIVANJA.....	38
ZADACI ISTRAŽIVANJA.....	39
ISTRAŽIVAČKA PITANJA.....	39
METODE ISTRAŽIVANJA	39
TEHNIKE ISTRAŽIVANJA.....	40

INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA	41
UZORAK ISTRAŽIVANJA	41
ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA	42
PREPORUKE.....	49
LITERATURA	51

Sažetak

Završni rad pisan je na temu okvir za postupanje u zaštiti djece od digitalnog nasilja. Digitalno nasilje je sve češća pojava naročito kod djece i mladih. Digitalno nasilje iako se pojavljuje pod raznim stručnim nazivima, predstavlja sve oblike nasilničkog ponašanja koje se odvija putem digitalnih tehnologija. To uključuje korištenje interneta, mobilnih telefona, računara i drugih elektronskih uređaja za namjerno povrjeđivanje, uznemiravanje ili sramoćenje drugih osoba.

Digitalno nasilje može se manifestirati kroz različite oblike, uključujući prijetnje, uvrede, širenje lažnih informacija, neželjeno dijeljenje privatnih podataka, kao i stvaranje lažnih profila s ciljem diskreditacije žrtve.

Ova vrsta nasilja može imati ozbiljne psihološke posljedice za žrtve, kao što su anksioznost, depresija, nisko samopoštovanje, pa čak i suicidalne misli. Specifičnost digitalnog nasilja leži u njegovoj dostupnosti i trajnosti – zlostavljači mogu anonimno napadati žrtve bilo gdje i bilo kada, a tragovi nasilja mogu ostati trajno vidljivi na internetu.

Važan segment zaštite djece od digitalnog nasilja je prevencija koja treba imati sveobuhvatan pristup koji uključuje obrazovanje, zakonodavne mjere i aktivno sudjelovanje zajednice. obrazovanje djece, roditelja i nastavnika o prepoznavanju i reagiranju na digitalno nasilje ključna je za stvaranje sigurnijeg digitalnog okruženja. Pravni okviri poput zakonskih i podzakonskih akata koji regulišu i osiguravaju pravne posljedice za počinitelje, također su bitne za osobu koja vrši nasilje i koja trpi nasilje, ali i za širu društvenu zajednicu.

Ključne riječi: digitalno nasilje, digitalne tehnologije, prevencija digitalnog nasilja, zakonodavne mjere, zaštita djece.

SUMMARY

The paper is about a framework for the protection of children from digital violence. Digital violence is an increasingly common phenomenon, especially among children and young people. Although digital violence appears under various professional terms, it represents all forms of violent behavior conducted through digital technologies. This includes the use of the internet, mobile phones, computers, and other electronic devices to intentionally harm, harass, or shame others.

Digital violence can manifest in various forms, including threats, insults, spreading false information, unwanted sharing of private data, and creating fake profiles to discredit the victim.

This type of violence can have serious psychological consequences for victims, such as anxiety, depression, low self-esteem, and even suicidal thoughts. The specificity of digital violence lies in its accessibility and permanence – abusers can anonymously attack victims anywhere and anytime, and traces of violence can remain permanently visible on the internet.

An important segment of protecting children from digital violence is prevention, which requires a comprehensive approach that includes education, legislative measures, and active community involvement. Educating children, parents, and teachers on recognizing and responding to digital violence is crucial for creating a safer digital environment. Legal frameworks, such as laws and by-laws that regulate and ensure legal consequences for perpetrators, are also important for both the abuser and the victim, as well as for the wider social community.

Key Words: digital violence, digital technologies, prevention of digital violence, legislative measures, child protection.

UVOD

Digitalne tehnologije su smanjile mogućnost komunikacije licem u lice, te mladi sve više koriste i prihvataju digitalne medije i digitalni svijet kao realni.

Digitalni mediji i tehnologija kao i njihov ubrzani razvoj, omogućilo je mladima da imaju veću mogućnost brzog i pregledanog pronalaženja informacija, smanjene kontrole roditelja nad tim, naročito ukoliko su roditelji niže razine digitalne pismenosti. Zbog toga određene mlade osobe pored prilike za učenje, razvijanja kreativnosti i usavršavanja na raznim poljima, koriste digitalne medije (društvene platforme, videoigre, web stranice itd.) za pretraživanje nasilnog sadržaja, te u te svrhe upotrebljavaju internetski sadržaj koji ismijava druge, šalju vršnjacima neugodne i uznemiravajuće poruke preko digitalnih platformi. Samim tim zbog svakodnevne upotrebe digitalnih medija dolazi do povećanja stope digitalnog nasilja iz razloga što mladi u tom svijetu dobivaju veliku "moć" i superiornost nad osobama koje trpe nasilne akte.

U skladu s prethodno navedenim nameće se potreba za uspostavljanjem okvira kojima će se osigurati zaštita djece od digitalnog nasilja i omogućiti pouzdanost i bezbjednost pri aktivnom korištenju digitalnih medija. S tim u vezi postoje državni i kantonalni i međunarodni okviri koji štite djecu od nasilja i osiguravaju njihova prava kroz svoje članove i odredbe i omogućavaju djeci optimalan i siguran razvoj u digitalnom okruženju.

U nižim uzrastima, djeca su se smatrala pasivnim korisnicima digitalnih medija što u suštini znači da su oni pasivni posmatrači i na taj način su izloženi raznim uticajima digitalnih medija. Kako dijete postaje starije i zrelije, samim tim mu se omogućava da bude aktivni korisnik digitalnih medija jer se sam odnos prema digitalnim medijima mijenja u smislu da dijete sve više koristi digitalne medije, uspostavlja kontakte sa vršnjacima i okolinom kroz Internet i društvene mreže kao i kroz sam njegov sadržaj. Zbog sve češćeg i u današnjem vremenu neophodnog korištenja digitalnih medija i njegovih sadržaja od strane djece, jako je važno da se sagledaju i analiziraju okviri koji štite djecu od digitalnog nasilja i primjene u najboljem mogućem načinu za djecu kao korisnike.

KLJUČNI POJMOVI

U ovom radu navodimo slijedeće ključne pojmove: dijete, digitalne kompetencije, digitalni mediji, digitalne tehnologije, digitalno nasilje, internet, informaciona sigurnost, nasilje i obrazovne politike.

Dijete se definiše kao biće u razvoju koje odlikuju specifične tjelesne, emocionalne, intelektualne i socijalne karakteristike. (Pašalić- Kreso, 2012).

Digitalne kompetencije predstavljaju skup kompetencija koje ljudima omogućavaju korištenje digitalnih tehnologija na siguran i svrsishodan način (Kluzer, S., Pujol Priego, L , 2018).

Digitalni mediji podrazumijevaju sve medije koji sadržaj prenose preko ekrana i služi ljudima za prenošenje poruka i informacija. Formati koje digitalni mediji obuhvaćaju su tekst, slika, audio i video, ili kombinaciju više njih (Benček, 2020).

Digitalna tehnologija sveobuhvatan je termin koji obuhvaća digitalne uređaje kao što su računala, tableti, mobilni uređaji te sve digitalne aktivnosti, kao što je igranje igara, društveni mediji i sl. (Kardefelt- -Winther, 2017).

Digitalno nasilje je vrsta nasilja u kojem su osobe koje trpe nasilje izložene putem elektronskih medija, elektronske pošte, SMS poruka i društvenih mreža (Batori i sar, 2020).

Internet shvaćamo kao medij koji udružuje i omogućava niz različitih komunikacijskih obrazaca (Oblak, 2002).

Informaciona sigurnost se odnosi na zaštitu informacija bez obzira na medij na kome se čuva i prenosi. Sistemom informacione sigurnosti obuhvataju se fizička lica, procesi, organizacija i tehnologija. (Službeni glasnik BIH, broj 38/17).

Nasilje je svako ponašanje kojemu je cilj nanošenje štete drugoj osobi, a opisujući ga navješćuje i njegovu etiologiju - kako je ono manifestacija „volje za moći“ urođene svakom pripadniku ljudske vrste (Zarković, 2004., prema Janković, 2016).

Obrazovne politike predstavljaju djelovanje državnih organa i institucija, koji imaju autoritet (moć uticaja) da usmjeravaju obrazovanje u određenom smjeru i oblikuju ponašanje drugih aktera. (Spasenović, 2019).

TEORIJSKI DIO RADA

NASILJE I OBLICI NASILJA

Nasilje se može sagledavati sa različitih aspekata i može ga tumačiti onaj koji vrši nasilje kao i onaj koji trpi nasilje i zasigurno je da ćemo time imati dva uveliko različita tumačenja nasilja.

Popadić (2009) pruža uvid u neke od osobine i načina funkcionisanja osobe koja vrši nasilje a to je da su prkosni, sukobljavaju se s odraslim osobama, asocijalni su i skloni kršenju školskih pravila što ih još više ohrabruje. Skloni ljutnji i "lako eksplodiraju", teško se nose s frustrirajućim situacijama. Vrlo često su i same osobe koje vrše nasilje bili osobe koje trpe nasilje fizičkog zlostavljanja i nasilništva u školi ili u porodici, što je ostavilo traga na njihovo daljnje razmišljanje i osjećaje.

Iako se razlikuju po načinima i metodama nasilništva, sve osobe koje vrše nasilje imaju neke zajedničke crte (Coloroso, 2004: 39):

- „vole dominirati nad drugima,
- vole iskorištavati druge kako bi dobili ono što žele,
- teško im je sagledati situaciju iz perspektive druge osobe,
- zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom te ne mare za potrebe, prava i osjećaje drugih,
- skloni su ozljeđivanju druge djece kad roditelji ili druge odrasle osobe nisu u blizini,
- projiciraju svoje vlastite neadekvatnosti na svoje mete kroz okrivljavanje, kritiku i lažne optužbe,
- odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje,
- nedostaje im uvid, tj. sposobnost predviđanja i shvaćanja kratkoročnih, dugoročnih i mogućih nenamjernih posljedica njihovog trenutnog ponašanja, “gladni“ su pažnje.“

Kao što osobe koje vrše nasilje imaju različite karakteristike, tako ih imaju i osobe koje trpe nasilje. Osobama koje trpe nasilje zajedničko je to da su oni iz određenog razloga ciljani odabir osobe koja vrši nasilje. Svako dijete koje trpi nasilje je izdvojeno kao objekt agresivnosti te zbog toga postaje neko ko je izložen verbalnom, fizičkom, digitalnom, seksualnom ili relacijskom nasilju (nasilje u odnosima). Sve to se događa iz jednog jednostavnog razloga u očima osobe koja vrši nasilje, a taj je što je osoba koja trpi nasilje „drugačija“ na neki način što nikako ne opravdava nasilje jer u suštini svi smo mi drugačiji i imamo potrebu da djelujemo u društvu na specifičan i individualan način.

Kada osoba koja vrši nasilne akte osjeća da nekoga može poniziti da bi se on sam osjećao superiorno (ili potvrdio svoj superiorni status), nije mu teško pronaći izgovor za odabiranjem osobe koja trpi nasilje (Prpić, 2006).

Osobe koje trpe nasilje mogu biti gotovo svi (Coloroso, 2004: 64):

- "dijete koje je novo u četvrti,
- najmlađe dijete u školi koje je zbog toga i najmanje, ponekad uplašeno ili nesigurno,
- traumatizirano dijete koje je već povrijeđeno ranijom traumom, ekstremno osjetljivo, izbjegava vršnjake da bi izbjeglo bol i koje teško traži pomoć,
- submisivno dijete, tjeskobno, niskog samopouzdanja i lako povodljivo te koje je spremno da udovoljava ili umiruje druge,
- siromašna ili bogata djeca,
- sramežljivo, rezervirano, tiho ili skromno, osjetljivo dijete,
- pametno, bistro ili talentirano dijete je meta jer se ističe, drugačije je,
- debelo ili mršavo dijete, visoko ili nisko,
- dijete s fizičkim ili psihičkim poteškoćama".

Kada se posmatra karakter i osobine osoba koje trpe nasilje, ona su češće od ostale djece (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012: 271):

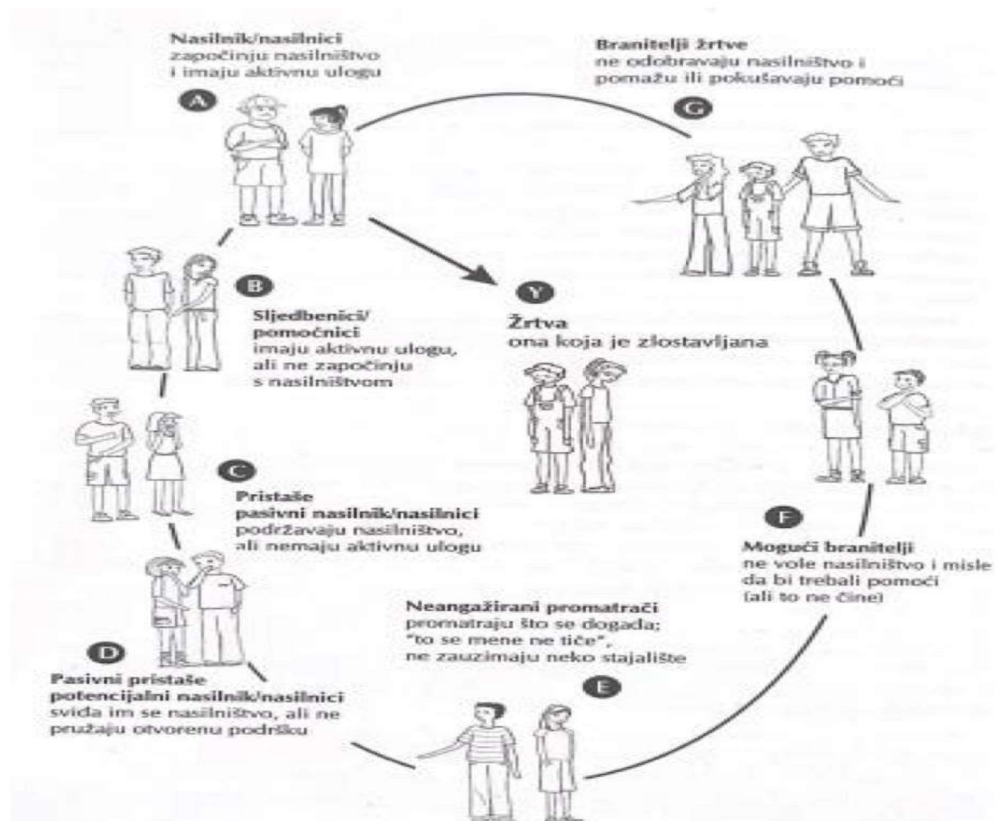
- "tiše, opreznije, anksioznije, nesigurnije, osjetljivije
- imaju slabije razvijene vještine komunikacije
- imaju slabije razvijene vještine rješavanja problema

- izolirane od druge djece, imaju malo prijatelja i često su same na igralištu i za vrijeme odmora iako su često bolje s učiteljima i drugim odraslim osobama nego ostala djeca)
- imaju slabije samopoštovanje i često sebe vide kao neprivlačne, neinteligentne i neznačajne te se krive zbog toga što su upravo one osobe koje trpe zlostavljanje
- imaju prosječan ili bolji uspjeh u osnovnoj školi, no u srednjoj školi imaju slabiji školski uspjeh“.

Jako je važno naglasiti da u nasilju učestvuju jednako i posmatrači. Oni, stojeći sa strane, mogu pomagati i ohrabrivati osobu koja inicira nasilje. Nekađ se događa da se iz straha pridružuju djeci koja vrše nasilje kako bi sami sebe zaštitili. Djeca koja promatraju nasilje, nesigurna su i prestrašena, sklona priklanjanju djetetu koje vrši nasilje kako bi se zaštitila i kako ne bi bili izloženi istom. Strahuju da su potencijalne osobe koje će trpiti nasilje u budućnosti, te neki suosjećaju s učenicom koji to u tom trenutku doživljava i nesretni su što ne mogu pomoći. Nasilništvo stvara atmosferu straha u kojoj se djeca osjećaju nesigurno i ranjivo, te na razne načine uz pomoć svojih uspostavljenih odbrambenih mehanizama se nose sa nasiljem.

Nasilje se može usporediti i sa predstavom. Imamo pozornicu na kojoj se odvija nasilje i glavni likovi su osoba koja trpi nasilje i osoba koja vrši nasilje te postoje i gledatelji, koji sa sigurne udaljenosti promatraju što se događa (Zrilić, 2006). Sesar (2011) navodi do izostanka intervencije u slučajevima nasilja dolazi zbog toga što izostanak intervencije druge djece može biti posljedica nedostatka strategija kako pomoći djetetu koje je izloženo nasilju, prije nego izostanak empatije prema djeci koja doživljavaju nasilje. Ipak, postoji i značajan broj djece koja jednostavno ne bi pomogla djetetu koje je izloženo nasilju. Također, postoje i ona djeca koja čak i uživaju posmatrajući nasilje nad drugom djecom. Razlog zbog kojeg dijete posmatrač neće pružiti pomoć djetetu koje doživljava nasilja je i sam strah da će i oni sami doživjeti nasilje od strane vršnjaka ako stanu u odbranu djeteta koje trpi nasilje.

Olweus (1998) naprotiv smatra kako djeca zauzimaju razne uloge i pozicije u shemi koju je nazvao „Krug nasilja“.

Slika 1. Krug nasilja (Olweus, 1998)

Olweus (1998) navodi da kod svakog nasilja među vršnjacima uz osobu koja trpi nasilje i glavnog počinitelja postoje (Slika 1):

- „sljedbenici“ - preuzimaju aktivnu ulogu, ali ne započinju nasilje,
- pasivni počinitelji ili „pristaše“ - podržavaju nasilnička ponašanja, ali ne sudjeluju aktivno,
- „pasivni počinitelji“ - oni čine publiku ili se smiju te na taj način potiču počinitelja nasilja,
- „posmatrači“ - oni stoje daleko, ali gledaju nasilje i ne zauzimaju stav,

- „mogući branitelji“ - ne vole nasilje i misle da treba pomoći, ali ne pomažu osobi koja trpi nasilje,
- „branitelji“ - brane ili tješe osobu koja trpi nasilje".

Razumijevanje uloga koje učenici zauzimaju u situacijama vršnjačkog nasilja može nam pomoći u shvatanju kompleksnosti dinamike nasilja među vršnjacima.

Kako god, kada sagledamo sve aspekte nasilja kao i sve uloge koje djeca u tom nasilju mogu imati, uviđamo da je to jedna negativna i jako uznemirujuća pojava koja postoji od davnina, ali se ne izražava na iste načine kao u 21. stoljeću. Nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili deprivacijom (WHO, 2002).

Vršnjačko nasilje je vrlo česta pojava među mladima i može se reći da je to najčešći oblik nasilja koji se može razviti u najteže oblike antisocijalnog ponašanja (Batori i sar. 2020). Kao što možemo primjetiti nasilje se javlja kao namjerna pojava, te bez obzira u kojim se oblicima javlja kao svoj produkt daje veoma ozbiljne posljedice po pojedinca ili grupu ljudi.

Cifrić (2000) navodi kako je nasilje jedno od značajnih naslijeđa ljudske kulture, što se tokom historije pojavljuje u različitim oblicima, a reproducira socijalizacijskim mehanizmima. Samo je pitanje je li nasilje posljedica ljudske agresivnosti ili destruktivnosti kulture, jer su u povijesti kultura uočljiva razdoblja barbariziranja kulture i civiliziranja nasilja, pa se nasilje čini kao supstancijalni dio ljudske kulture, a njegovi oblici historijski zadani.

Bez obzira da li je nasilje posljedica ljudske agresivnosti ili destruktivnosti kulture nikako ne možemo govoriti o nasilju kao o pozitivnom segmentu neke kulture, iako mnoge kulture u svojim tradicijama imaju određene elemente i načine izražavanja nasilja, te su ih zadržali do dana današnjeg.

Nasilje i njegovi oblici iako su prema navodima autora historijski zadani, na novijim generacijama je da te oblike nasilja i njihovog izražavanja ublažavaju ili totalno iskorijenjuju. Mi kao društvo svakako

izražavajući svoju netoleranciju prema nasilju možemo promijeniti taj stav i svako od nas ima jako važnu ulogu u sprječavanju nasilja.

Zečević (2010) ističe da je samo po sebi nasilje složena pojava i može se posmatrati kao stanje koje se u emocionalnom, akcijskom ili motivacijskom smislu izražava u prvom redu kao nagon, a zatim kao ljutnja, neprijateljstvo, srdžba i napadanje na osobu. Nasilje podrazumijeva šest faktora: namjeru da se povrijedi ili nanese šteta; intenzitet i trajanje; moć osobe koja vrši nasilje; ranjivost onih koji trpe nasilje; manjak podrške i posljedice.

Veoma je važno naglasiti da društvo treba imati nultu toleranciju na nasilje bilo to digitalno nasilje ili bilo koji drugi oblik nasilja, te možemo reći da posljedice nasilja onih koji žele dominirati uzrokuje na one koji su u tom odnosu slabiji je nezamislivo i nenadoknadivo, a naposljetku ostavlja duboki trag na osobe koje trpe to nasilje.

Dakle, nasilje se odmah ne manifestuje prema drugoj osobi u obliku agresije, vikanje na drugu osobu i slično, već se ona pojavljuje u nama kao nagon a mi smo ti koji možemo odlučiti i na nama je ta odgovornost želimo li je ispoljiti prema drugom živom biću ili ipak ne. Stoga je ključan korak, kako bi zdravi odnosi opstali, da postoji i zdrava komunikacija koja nije prožeta nasiljem, te da ukoliko se u jednom trenutku razbjesnimo zastanemo i odlučimo da ne idemo tim putem.

Postoje dva glavna oblika nasilja, a to su fizičko i verbalno nasilje (Bilić, 2003). Fizičko je nasilje ono koje se najlakše uočava, a uključuje udaranje, štipanje, čupanje, naguravanje i slično. Verbalno nasilje često prati fizičko, a uključuje: vrijeđanje, širenje glasina, zadirivanje, ismijavanje i sl.

Uz ova dva osnovna oblika nasilja, mogu se izdvojiti i četiri podvrste, odnosno četiri podoblika nasilja. Sljedeći su podoblici definirani u užem smislu, odnosno u kontekstu direktnog nasilja (Bilić, 2003):

- Psihičko i emocionalno nasilje uključuje namjerno isključivanje osobe koja trpi nasilje iz zajedničkih aktivnosti razreda ili grupe, nazivanje pogrđnim imenima, širenje glasina s ciljem izolacije, oštećivanje djetetovih stvari. Ovim se postupcima djetetu nanosi duševna bol i sramota.

- Seksualno nasilje podrazumijeva neželjeni fizički kontakt, spolno uznemiravanje i dobacivanje, uvredljive komentare.
- Kulturalno nasilje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi.
- Ekonomsko nasilje podrazumijeva krađu i iznuđivanje novca.

Shema 1. *Oblici nasilja* prema Bilić (2003).

Kada je riječ o fizičkom nasilju najčešći primjer takvog vida nasilja jeste udaranje ili nanošenje tjelesnih povreda. Fizičko kažnjavanje nerijetko može preći u fizičko nasilje. Fizičko nasilje je u ranijim periodima bilo prisutno u procesu odgajanja djece, te se smatralo čak i prihvatljivim sredstvom da bi dijete usmjeravalo ka poželjnim oblicima ponašanja, međutim mnogi istraživači smatraju da takvo sredstvo nije adekvatno i da ima kratkoročni učinak, te se zbog toga u savremenom dobu zabranjuje fizičkog kažnjavanja djeteta. Fizičko kažnjavanje se zabranjuje zbog toga što ostavlja dugoročne štetne posljedice na dijete i njegov cjelokupni razvoj. Iako je najočitiiji, nije jedini oblik nasilja jer postoje i drugi oblici nasilja, koji se možda ne mogu primijetiti golim okom, a koji se odražavaju na pojedinca podjednako negativno i surovo.

Kao jedan od takvih oblika je i navedeno verbalno nasilje koje ne uključuje fizički kontakt, ali ostavlja velike posljedice i ima negativan uticaj na dalji razvoj djetetovog samopouzdanja, samopoštovanja, pozitivnog vrednovanja sebe i optimalnog razvoja. Slične posljedice izaziva i psihičko i emocionalno nasilje nad djecom jer nanosi duševnu i mentalnu bol isključivanjem socijalnih kontakta prema djeci.

Kulturalno nasilje je oblik nasilja koji proističe iz kulturnih normi, tradicija ili vrijednosti. Ovaj podoblik nasilja može biti usmjeren na pojedinca ili grupu koje nasilnici smatraju kao drugačijim ili manje vrijednim unutar određene kulture.

Autori Žilić i Janković (2016) navode da je seksualno nasilje bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar i sl. i psihičko nasilje, odnosno primjena psihičke prisile koja je uzrokovala osjećaj straha, ugroženosti, povrede dostojanstva, verbalno nasilje, psovanje, zanemarivanje svojim sredstvima komunikacije.

Ekonomsko nasilje među vršnjacima je oblik nasilja koji se manifestuje kroz kontrolu, manipulaciju ili zlostavljanje druge osobe putem ekonomske moći ili resursa. Ovo nasilje može biti suptilno i teško uočljivo, ali može imati ozbiljne posljedice po osobu koja trpi nasilje.

Psihičko i emocionalno nasilje su oblici nasilja koji se manifestuju kroz verbalne, neverbalne ili psihološke postupke s ciljem nanošenja štete, kontrole ili manipulacije nad drugom osobom. Psihičko i emocionalno nasilje često su skriveni oblici zlostavljanja koji nisu vidljivi spolja, ali imaju ozbiljne posljedice po osobu koja trpi nasilje. Ovi oblici nasilja mogu izazvati osjećaje niskog samopouzdanja, anksioznosti, depresije, osjećaja bespomoćnosti i druge emocionalne probleme. Važno je prepoznati ove oblike nasilja i pružiti podršku osobama koje trpe nasilje kako bi se osiguralo njihovo sigurno okruženje i oporavak.

Uz “klasične” oblike nasilje javlja se i “savremeni” oblik nasilja tj. digitalno nasilje koji je duži vremenski period prisutan, ali sa prilikama koje su omogućili digitalni mediji je sve češće u upotrebi i ima podjednako ozbiljne posljedice kao i ostali oblici nasilja, a to je digitalno nasilje.

Ciboci (2014) navodi kako se uz digitalno nasilje u stručnoj literaturi pojavljuju i drugi termini poput cyberbullyinga, virtualnog nasilja, nasilja preko Interneta, elektroničkog bullyinga i digitalnog nasilja koji također označavaju bit takvog ponašanja.

Iako svi prethodno navedeni termini opisuju bit nasilnog ponašanja u digitalnom okruženju, u radu smo se odlučili za korištenje termina „*digitalno nasilje*“.

Osobe koje provode digitalno nasilje imaju intenciju da razviju nasilnu komunikaciju putem digitalnih platformi koja šteti pojedincima ili grupi nad kojima se provodi digitalno nasilje, te je digitalno nasilje dosta složena pojava zbog toga što se pojavljuje u specifičnom kontekstu u digitalnom okruženju koji ima milionske korisnike.

Djeca koja se osjećaju superiornije ili dominantnije u odnosu na drugu djecu najčešće napadaju fizički i psihički osjetljivu djecu, a rijetko one koji su po nekoj mjeri njima jednaki. Takva djeca se povlače u sebe, te čak se može desiti da nikom ne spominju nasilje koje im se svakodnevno dešava. Stoga je važno znati koje oblike nasilja imamo kako bi ih mogli prepoznati.

DIGITALNO NASILJE

Upotreba digitalnih medija nesumnjivo, donijele su mnoge prednosti međutim, kada se spominju prednosti uvijek se pri tome mogu pronaći i određeni nedostaci. Kao jedan od nedostataka digitalnih medija može se navesti taj da su korisnici digitalnih medija stvorili jedan novi oblik nasilja, te kao takav se nametnuo sasvim novi koncept koji se treba razviti za njegovo suzbijanje.

„Digitalno nasilje se odvija putem Interneta ili pomoću informaciono – komunikacione tehnologije, te se provodi kroz različite forme i komunikacijske alate kao što su e-mail poruke, sms poruke, forumi, društvene mreže, audio i video zapisi itd“ (Dedić Bukvić i Šuman, 2021:93)

„Zahvaljujući kontinuiranom napretku tehnologije šire se mogućnosti komunikacije i interakcije među djecom. Iako elektronički mediji postaju izrazito popularni u toj populaciji, njihovo korištenje nosi određene rizike. Tako u virtualnoj sferi djeca i mladi mogu vrlo lako biti izloženi povredama svojih prava, primjerice prava na privatnost ili prava na zaštitu od potencijalno štetnih informacija i sadržaja“ (Pezo, 2010:81).

Digitalno nasilje se može provoditi putem raznih društvenih platformi i tako maloljetne osobe bez nadzora roditelja ili skrbnika mogu veoma lako upasti u jednu od „zamki“ koje postavljaju osobe koje vrše digitalno nasilje. Još jedan od nedostataka platformi digitalnih medija je taj što ne znamo ko stoji iza poruka, a dijete iako ne poznaje tu osobu prema njoj razvija povjerenje te joj ustupa svoje podatke.

To je vrsta nasilja u kojoj su osobe koje trpe nasilje izložene napadima putem elektroničkih medija, elektroničke pošte, SMS poruka i društvenih mreža (Batori, Ćurlin i Babić, 2020).

Osobe dobiju veliku prednost kada dođu u dodir sa digitalnim svijetom koji im daje moć i snagu nad drugima, te lakše i slobodnije izražavaju svoje nasilne akte nad drugima. Pojedine osobe vrše nasilje putem digitalnih medija zbog toga što smatraju da u tom slučaju imaju veću slobodu i nadmoć nad drugim osobama, te skrivajući svoj identitet imaju mogućnost da osobi koja trpi nasilje ostaju neotkriveni. Na taj način mogu da upotrebljavaju digitalna sredstva za provođenje nasilja bez da ih neko spriječi.

„Važno je spomenuti da cyberbullying, odnosno nasilje na internetu, a koristeći se uređajima koji imaju pristup internetu, najčešće vrše maloljetnici - vršnjaci međusobno, a nerijetko i punoljetne osobe međusobno. Posljedice koje nastanu mogu biti višestruko gore nego one kod “klasičnog” međuvršnjačkog nasilja, a najviše iz razloga što jednom nešto objavljeno na internetu uvijek ostaje dostupno“ (Đuderija i sar. 2022:24).

Samim tim važno je prepoznavanje oblika digitalnog nasilja i njihovo ispoljavanje na osobu koja trpi nasilje.

Digitalno nasilje uključuje sedam različitih oblika nasilja (Williard, 2007):

1. „Iskazivanje ljutnje odnosno slanje ljutih, neugodnih i vulgarnih poruka direktno usmjerenih osobi ili nekoj on-line grupi;
2. Uznemiravanje koje podrazumijeva ponavljajuće slanje prijetećih poruka nekoj osobi;
3. Uhođenje preko Interneta što uključuje uznemiravanje koje doprinosi šteti ili zastrašivanju pojedinca;
4. Klevetanje odnosno slanje ili objavljivanje uvredljivih, neistinitih ili zlih izjava o nekoj osobi drugim ljudima;
5. Maskiranje ili pretvaranje da je osoba netko drugi i slanje ili objavljivanje materijala pod identitetom druge osobe koji nju čine lošom ili potencijalnom prijetnjom drugima;
6. Izdaja i prevara što podrazumijeva slanje ili objavljivanje materijala o osobi koji uključuje osjetljive, privatne ili neugodne informacije uključujući i privatne poruke i slike;
7. Izdvajanje odnosno aktivnosti kojima se namjerno isključuje osobu iz neke on-line grupe“.

Možemo uvidjeti koliko je digitalno nasilje zapravo složeno, te kakve posljedice može ostaviti na osobu, a posebno na mlađe maloljetnike. Koliko god bilo prisutno oko nas nasilje koje se odvija u našem fizičkom okruženju, isto tako ne smijemo zanemariti nasilje koje se događa u digitalnom okruženju. Roditelje, nastavnike i ostale osobe koje odgajaju djecu treba potaći da istražuju i da prepoznaju kod djece znake toga da potencijalno trpe ili vrše nasilje u digitalnom okruženju, kako bi se na vrijeme moglo reagovati.

Dedić Bukvić i Šuman (2021) navode da neprimjereni oblici ponašanja u digitalnom i virtualnom okruženju mogu biti nedozvoljeno preuzimanje informacija i sadržaja, lažno predstavljanje, i uspostavljanje kontakata s nepoznatim osobama, uznemiravanje vršnjaka i drugih osoba, kockanje, hakiranje, poticanje i sudjelovanje u pornografiji te zavisnost od Interneta.

Svaki navedeni oblik neprimjerenog ponašanja važan je za razumijevanje širokog spektra djelovanja u digitalnom okruženju i intenciju pojedinaca ka neadekvatnom ponašanju i korištenju digitalnih medija.

Digitalno nasilje najčešće se vrši putem (Kuzmanović i sar. 2016:19):

1. „Socijalnih mreža i platformi za dijeljenje video- sadržaja (npr. Facebook, Google+, My space, Twitter, Omegle, Youtube, Instagram, Flickr, Snapchat i dr.)
2. Sms poruka i telefonskih poziva
3. Instant poruka (instant message) i tekstualnih poruka (npr. WhatsApp, Skype, Viber i dr.)
4. Slikovnih poruka i video materijala
5. Pričaonica ili „soba za chatovanje“
6. Blogova, foruma
7. Online video- igara“.

Hobbs (2009) navodi da je digitalno nasilje novi oblik nasilja među vršnjacima, a od nasilja "licem u lice" se razlikuje u dva aspekta. Glavna razlika je ta što u digitalnom okruženju nema uticaja fizičke snage, nego osoba mora imati pristup digitalnim medijima i namjeru za agresivnim ponašanjem. Zbog toga se događa da osobe koje najčešće sprovode fizičko nasilje budu također nasilne putem digitalnih medija. Druga razlika je ta što nasilje „licem u lice“ prestaje kad osoba koja vrši nasilje nije u blizini osobe koja trpi nasilje. Nasilje putem digitalnih medija je trajnije, a osoba ga doživljava i bez prisutnosti osobe koja vrši nasilje zbog raznih faktora koji na to utiču.

Višesatno provođenje vremena na Internetu kod djece postaje zabrinjavajuće kako za roditelje tako i za odgajatelje koji rade sa djecom zbog toga što “upijaju” razne sadržaje sa Interneta te imitiraju svoje uzore na svaki mogući način što može dovesti do ozbiljnijih posljedica po njih i njihovu okolinu

ukoliko su njihovi sadržaji kao i uzori nasilni, pa samim tim djeca stvaraju određenu toleranciju za nasilje.

“Djeca vrlo lako svladavaju suvremene oblike komunikacije, ali i odaju informacije koje ne bi trebala. U želji za sklapanjem prijateljstava često postaju lake mete i osobe koje trpe nasilje, stoga je potrebno promatrati i preispitivati virtualni svijet kojim se kreću” (Hodak, Kodžoman, 2013:113).

Današnja djeca su vrlo vješta u korištenju suvremenih tehnologija i komunikacijskih alata, poput interneta i društvenih mreža. Međutim, istovremeno su i izložena opasnostima koje takvo okruženje može donijeti. Djeca, u svojoj želji za stvaranjem prijateljstava i pripadnosti, često mogu postati lak plijen za osobe koje vrše nasilje, a koji se kriju iza anonimnosti Interneta. Stoga je važno da odrasli, roditelji i odgajitelji, pažljivo prate i razumiju okruženje u kojem se djeca kreću na Internetu te da razgovaraju s njima o sigurnosti i odgovornom ponašanju online. Također, potrebno je obrazovati djecu o opasnostima i rizicima virtualnog svijeta kako bi bila bolje pripremljena za suočavanje s potencijalnim izazovima i znala kako se zaštititi.

Zbog samog laskog dječijeg savladavanja savremene komunikacije i brzog i teško upratljivog napredovanja digitalnih sfera važno je osigurati da djeca budu u sigurnom digitalnom okruženju koliko god je to moguće.

IDENTIFIKACIJA I EVIDENCIJA DIGITALNOG NASILJA KOD DJECE

Pravovremena identifikacija i evidencija problema, dobro planirana intervencija imaju pozitivne utjecaje na razvoj djeteta prihvaćanje neriskantnih životnih stilova. Djeci se tako šalje jasna poruka da je njihova dobrobit važna i da žive u društvu koje ne tolerira nasilje (Zloković, 2004). Prije svega kako bi prevenirali digitalno nasilje, uočili rane znakove i postupali u slučaju digitalnog nasilja kod djece važno je identificirati prethodno navedeno nasilje te samim tim ga i evidentirati kako bi imali uvid u problemsku situaciju. Identifikaciju i evidenciju svih oblika nasilja u školi najčešće vrše stručni saradnici.

Samim tim Muratbegović (2013) navodi da otkrivanje predstavlja prvi oblik u zaštiti djece od svih oblika nasilja što bi podrazumijevalo i digitalno nasilje, te da je otkrivanje ujedno i najosjetljiviji dio

tog procesa od kojeg u velikoj mjeri zavisi dalji tok u smislu prepoznavanja od strane stručnih radnika, prevencije i postupanja.

Otkrivanje se najčešće događa na sljedeća dva načina (Muratbegović i sur. 2013:12):

„1. Otkrivanje putem prepoznavanja znakova povrede na djetetu (fizičke povrede) i/ili znakova specifičnog ponašanja djeteta i/ili porodice koji ukazuju na mogućnost zlostavljanja/zanemarivanja djeteta.

2. Otkrivanje putem povjeravanja, koje može biti direktno, od samog djeteta, ili indirektno, od druge osobe koja ima saznanje ili sumnju da je dijete zlostavljano (roditelj ili drugi član porodice, komšije, vršnjaci, nastavnici itd.).“

Na nasilje je neophodno reagovati odmah pri samom otkrivanju ili identifikaciji, samim tim je važno napraviti odnos povjerenja sa djecom, kako bi isti ukoliko ne dođe do prvog načina odnosno otkrivanja putem prepoznavanja, imali osobu od povjerenja kojoj će prijaviti nasilje. To u ovom slučaju mogu biti pedagozi, psiholozi, socijalni radnici, stručni saradnici, roditelji ili bilo koja druga osoba koju je dijete u tim trenucima prepoznalo kao osobu od povjerenja.

“Senzibilisana odrasla osoba koja vodi računa o djetetu, usmjerena je na brigu o njemu, poznaje navike i ustaljene obrasce ponašanja, lako može primjetiti promene u ponašanju koje su uvijek posljedica nekog problema, stresa ili krize kroz koju dijete prolazi” (Mirković, 2019:20).

Shodno navedenom možemo uočiti da osoba koja je zadužena za prepoznavanje bilo kojeg oblika nasilja u školi, treba da bude povjerljiva, dostupna, pouzdana i na neki način zanimljiva i primamljiva djeci. Ovakvim pristupom će se osigurati da dijete svoje nelagode, strahove, uznemiravanja od strane drugih kao i druge vidove svojih „problema“ iznosi toj osobi, a pored toga sama osoba će nadalje moći lakše prepoznati ukoliko se događa nešto neouobičajeno u djetetovom ponašanju.

Kada govorimo o evidentiranju nasilja, svaka škola vodi evidenciju i piše izvještaje o situacijama nasilja u školi, te škola vodi poseban evidentni list o sukobima i nasilju u školi i popunjava ga svaka osoba koja je učestvovala u činu nasilja, on se popunjava neposredno nakon događaja. Obrazac za opis

dogadaja predaje se razredniku, direktoru ili stručnom saradniku. Obrazac je dio izvještaja škole o događaju, te se sam list evidencije čuva u stručnoj službi škole.

Nedostatak pri samom načina evidentiranja nasilja je taj da evidentni list koji je zastupljen i koristi se u školama kao list o sukobima i nasilju nije dovoljno unaprijeđen i uspostavljen na način da obuhvata i digitalno nasilje koje zahtjeva daleko širi i složeniji pristup samoj evidenciji nasilja.

RANI ZNAKOVI DIGITALNOG NASILJA KOD DJECE

Kako bi osobe koje rade sa djecom mogli prevenirati digitalno nasilje i što ranije ga prepoznati i reagovati veoma je važno da se prepoznaju rani znakovi koje dijete iskazuje ukoliko je izloženo digitalnom nasilju jer ponekad samo ponašanje djeteta ukazuje na postojanje određenog problema. Iako je većina znakova i ponašanja koja djeca iskazuju individualna, postoje neka ponašanja na osnovu kojih odrasli mogu da zaključe da dijete ili mlađa osoba trpi nasilje, te je važno da ukoliko niko ne prijavi digitalno nasilje imamo dovoljno kompetentne osobe za njegovo prepoznavanje.

“Dijete ili mlađa osoba tada: pokazuje uznemirenost tokom ili nakon korištenja interneta; neočekivano mijenja svoje navike u vezi sa korištenjem digitalnih oruđa, postaje opreznija i primjenjuje dodatne mjere zaštite; izbjegava druženja sa vršnjacima, djeluje odsutno, neraspoložena je, nesigurna i razdražljiva; nije motivisana za učenje, ima probleme sa koncentracijom, postiže lošiji uspeh u školi; izbjegava školu, učestalo izostaje iz škole jer je ne opaža kao bezbjedno mjesto; koristi različite štetne supstance (alkohol, droga); ima različite psihosomatske simptome (glavobolja, mucanje, noćno mokrenje, bolovi u stomaku, naglo mršavljenje ili gojenje, noćne more, samoubilačke misli i drugo) (Marković, 2019: 22).“

Važno je obratiti pažnju na ekstremnost ponašanja, učestalost kao i kombinaciju pojedinih znakova. Osobe koje dolaze u kontakt sa djecom trebaju biti osjetljivi na promjene u njihovom ponašanju, što znači da je neophodno da ta osoba poznaje dijete, njegove osobine, interesovanja, navike itd. kako bi mogla pravovremeno uvidjeti i adekvatno reagovati na problemsku situaciju. Ovakvim pristupom bismo omogućili pomoć djeci koja su izložena nasilju u digitalnom okruženju.

Muratbegović i sar. (2017) ističu da doživljavanje nasilja putem Interneta može imati negativan uticaj na fizičko, socijalno i kognitivno funkcionisanje djeteta i navode slijedeće simptome: depresija, anksioznost, socijalna izolacija, povijeđenosti i osjećaj zbunjenosti, nizak nivo samopoštovanja, bespomoćnost, slaba koncentracija i pažnja, poteškoće sa spavanjem, poteškoće sa apetitom, razdražljivost i nagle promjene raspoloženja.

Velika je odgovornost na osobama koje rade sa djecom u prepoznavanju promjene ponašanja kod djeteta kako bi se što ranije uočili znakovi i simptomi digitalnog nasilja te naposljetku mogli uspješno djelovati u tim slučajevima. Zbog same osjetljivosti situacije osobe koje rade sa djecom moraju prije svega biti kompetentni u prepoznavanju i neophodno je da razvijaju povjerenje sa djecom kako bi djeca osjetila slobodu i potrebu da im se obrate za pomoć.

PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA

Macanović i Petrović (2015) ističu da škola mora ne samo da reaguje na svaki vid nasilja, već da uradi sve što je moći kako do nasilja ne bi ni došlo, odnosno da preuzme sve potrebne preventivne mjere. O prevenciji nasilja govori i Bašić (2003) te navodi kako se prevencija može definirati kao proces planiranja i primjene strategija koje smanjuju specifične rizike povezane s problemima ponašanja djece i mladih i jačaju zaštitne faktore koji osiguravaju zdravlje djece i mladih ljudi i njihovu dobrobit. Osnovni zadatak prevencije izgraditi zdravu zajednicu u kojoj ljudi žive kvalitetno, a to je moguće kroz zdravo okruženje u obitelji, na poslu i u školi, te kroz zajednicu koja pruža podršku.

Vršnjačko digitalno nasilje se može prevenirati tako da se školsko osoblje osvijesti tj. educira o problemima digitalnog nasilja. Zatim osoblje mora aktivno djelovati u prevenciji od digitalnog nasilja (Olweus, 1998. prema Batori, Ćurlin i Babić, 2020).

Prevencija svakog vida nasilja, pa tako i digitalnog nasilja se dijeli na tri osnovne razine: primarna, sekundarna i tercijarna prevencija. Šaljčić (2017) ističe da se primarna prevencija odnosi na jačanje zaštitnih faktora u čitavoj populaciji koja nije identifikovana kao rizična, dok autori Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012) navode da primarna prevencija za cilj ima zaustavljanje nasilja prije nego se

ono dogodi, a cijela opća populacija je ciljana skupina kojoj je namijenjena. Primarnom prevencijom nastoji se podići javna svijest svih građana, pružatelja socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih usluga te onih koji stvaraju zakone i strategije vezane uz nasilje kao društveni problem.

Rad s djecom unutar primarne prevencije odnosi se na:

- "obrazovanje o njihovim pravima,
- prepoznavanje potencijalno opasnih situacija,
- upoznavanje s načinima zaštite od nasilja,
- prepoznavanje odraslih osoba koje djetetu mogu pružiti pomoć i podršku,
- učenje socijalnih vještina te vještina nenasilnog rješavanja problema." (Bilić i dr., 2012: 352).

Sekundarna prevencija namijenjena je djeci i obiteljima u riziku, odnosno članovima u društvu kod kojih postoji jedan ili više rizičnih faktora koji su povezani s nasiljem djece. Također, ona obuhvata i aktivnosti koje se provode u zajednicama u kojima se zna da postoji povećana učestalost rizičnih faktora. Cilj sekundarne prevencije je smanjiti utjecaje rizičnih faktora te osnažiti faktore otpornosti. Aktivnosti koje se provode u sklopu sekundarne prevencije su obrazovanje, radionice, predavanja, neformalne škole, ali također obuhvata i rad obiteljskih centara i savjetovališta za roditelje i djecu koje pružaju pomoć i podršku obiteljima te nude edukativne i informativne letke te brošure o pozitivnom roditeljstvu, nenasilom odgoju te prepoznavanju nasilja (Bilić i dr. 2012).

Tercijarna prevencija usmjerena je na djecu koja su već izložena nasilnom ponašanju te se koristi kao sinonim za tretman, odnosno intervenciju. Ciljevi tretmana su smanjenje poteškoća u ponašanju povezane s traumom (nasiljem), pomoć djetetu i obitelji da inkorporiraju traumu u svoj život te održe normalan tijek razvoja djeteta. Dijete se uči zaštititi od budućih nasilnih oblika ponašanja te se prevenira da osoba koja trpi nasilje nasilja u odrasloj dobi i sama ne bi koristila naučene oblike ponašanja (Bilić i dr., 2012).

„Aktivnosti unutar tercijarne prevencije odnose se na učenike koji pokazuju najintenzivnije emocionalne i ponašajne probleme, a neophodna im je individualna pomoć i podrška od strane multidisciplinarnog tima profesionalaca iz oblasti dječije i adolescentne integrativne psihoterapije,

neuropsihijatrije za djecu i adolescente, uz visoku suradnju obitelji, škole, centara za socijalni rad, centara za mentalno zdravlje i sudstva“ (Badurina i sur. 2021:22).

Tretman tercijarne prevencije kako navode Bilić i sur (2012) treba pomoći i ohrabriti dijete da razgovara o nasilju, da izrazi svoje osjećaje vezane za nasilje, da smanji intenzitet posljedica nasilja na dijete, da radi na pozitivnom razmišljanju o sebi i svijetu oko sebe, da poduči dijete o strategijama samopomoći, kao i to da kroz grupni rad s drugom djecom koja su pretrpila nasilje radi na stvaranju osjećaja pripadnosti i smanji osjećaj izolacije.

S obzirom da je digitalno nasilje jedan od gorućih izazova sa kojima se suočavaju kako i djeca, tako i djelatnici koji rade sa djecom, važno je poznavati načine putem kojih ćemo prevenirati digitalno nasilje. Kako bi u budućnosti obezbjedili nižu stopu učestalosti digitalnog nasilja kod djece, važno je da kreiramo konkretne sadržaje i aktivnosti kojima ćemo pripremati i osposobljavati za bezbjedno korištenje i djelovanje u digitalnom okruženju.

"Akteri koji se bave bezbednošću dece na internetu mogu se klasifikovati prema fokusu njihovog rada na tri grupe: (1) one koji se bave prevencijom digitalnog nasilja kroz obrazovanje dece, roditelja i staratelja, nastavnog osoblja i drugih koji rade sa decom, (2) one koji se bave suzbijanjem i kažnjavanjem oblika digitalnog nasilja i (3) one koji pružaju pomoć osobama koje trpe digitalno nasilja" (Ivanović, 2019:26).

Veliku ulogu u prevenciji digitalnog nasilja kod djece imaju razni stručnjaci počevši od odgajatelja, nastavnog osoblja, stručnih saradnika, kao i roditelja. Prevencija se može prožimati kroz samo informisanje i obrazovanje djece, ali i njihovih roditelja kao i kroz stručno usavršavanje nastavnika, stručnih saradnika i drugih djelatnika koji rade sa djecom.

Ivanović (2019) navodi da odgojno obrazovni sistem ima ključnu ulogu u prevenciji i otkrivanju zlostavljanja i zanemarivanja djece kao i u pružanju podrške djetetu i obitelji. Njegova uloga se ogleda i u prikupljanju podataka koje dalje mogu biti od pomoći drugim institucijama koje se bave istim ili sličnim pitanjima poput socijalne zaštite i pravosudnog sistema.

Kuzmanovic i sar. (2016) smatraju da je u odgojno-obrazovnom sistemu digitalno nasilje regulisano zakonskim propisima i pravnim aktima, te su značajni segmente za preveniranje digitalnog nasilja razvijanje digitalne pismenosti i sticanje socijalnih vještina.

S tim u vezi važno je razumijevanje digitalne pismenosti i njen značaj za zaštitu djece od digitalnog nasilja.

„Digitalna pismenost uključuje pouzdanu i kritičku upotrebu informacijsko-komunikacijske tehnologije na poslu, slobodnom vremenu i u komunikaciji“ (Demunter, 2006., prema Vrkić i sar., 2014:386).

Digitalna pismenost nam omogućuje da kritički pristupamo i analiziramo informacije koje dobivamo od drugih kao i sposobnost pružanja povratne informacije. Ona nam je bitan preduvjet za zaštitu djece od digitalnog nasilja kojim ostvarujemo naredne korake ka prevenciji i zaštiti djece u digitalnom okruženju.

Kuzmanović (2016) navodi da je jedna od socijalnih vještine sticanje sposobnosti nenasilne komunikacije i u realnom i u digitalnom svijetu i da odgojno- obrazovne ustanove ne bi trebale tolerisati niti jednu vrstu nasilja, samim tim ni digitalno nasilje.

S obzirom na navedeno potrebno je da uslijede određene mjere kojima bismo doveli do sprječavanja i prijavljivanja digitalnog nasilja. Nakon otkrivanja nasilja i obavljenih konsultacija sa relevantnim stručnjacima i institucijama, moguće je, u zavisnosti od težine, preduzeti sljedeće akcije (Marković, 2019:23):

Ključ prevencije nasilja u školama leži u oblikovanju dječjih stavova, vjerovanja i ponašanja prije nego što nasilje i druga neprihvatljiva ponašanja postanu njihovo uobičajeno reagiranje na frustraciju i način rješavanja problema i sukoba u svoju korist.

PREVENTIVNI PROGRAMI USMJERENI NA SUZBIJANJE NASILJA U ŠKOLAMA

Na prevenciju se može gledati kao na složen sistem smjernica, aktivnosti i kontinuiranih napora koja za cilj ima otklanjanje rizičnih faktora i posljedica njihovog djelovanja, za cilj im je i jačanje zaštitnih faktora na svim razinama, područjima i ključnim tačkama radi osiguravanja kvalitetnoga razvoja, prilagodbe i sazrijevanja novih naraštaja u sigurne, prilagođene, uspješne i sretne, a samim tim i zdrave ljude (Pažin, Ilakovac. 2012).

Prevenција se može shvatiti kao kompleksan sistem smjernica, aktivnosti i trajnih napora usmjerenih na smanjenje rizika i negativnih posljedica. Glavni cilj prevencije je uklanjanje faktora koji mogu izazvati probleme, te jačanje faktora koji štite ljude od tih problema. Ovaj pristup se provodi na svim razinama, u različitim područjima i ključnim tačkama kako bi se osigurao zdrav i kvalitetan razvoj, prilagodba i sazrijevanje novih generacija. Kroz prevenciju, nastoji se osigurati da ljudi postanu sigurniji, prilagođeniji, uspješniji i sretniji, što u konačnici dovodi i do boljeg zdravlja i razvoja pojedinca.

U radu će biti prikazana tabela univerzalnih, selektivnih i indiciranih programa prevencije vršnjačkog nasilja od autorice Dejanović (2023).

Prikaz univerzalnih, selektivnih i indiciranih programa prevencije vršnjačkog nasilja prema Dejanović (2023)

Tabela 1. Prikaz preventivnih programa

Naziv programa i autori	Ciljana populacija	Aktivnosti	Evaluacija	Ishodi
Vršnjačko nasilje djece i mladih				
<p>SECOND STEP</p> <p><i>Violence Prevention curriculum</i></p> <p>Lisa Walls, SAD</p> <p>Namik Top, Jeffrey Liew i Wen Luo (2016).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca predškolske dobi (3-4 godine) ○ učenici osnovne škole (5-14 godina) <p>program je univerzalnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ aktivnosti usmjerene na 3 područja: empatija, samokontrola i nošenje s ljutnjom ○ interaktivne tehnike i materijali (fotografije, priče, igranje uloga, lutke, videozapisi,...) ○ aktivnosti provode odgojitelji/učitelji 	<ul style="list-style-type: none"> ○ kvazi-eksperimentalan longitudinalan dizajn 	<ul style="list-style-type: none"> ○ smanjenje problematičnog ponašanja u školi ○ poboljšanje akademskog uspjeha ○ više pokazivanja prosocijalnog ponašanja ○ rezultati imaju implikacije na promicanje pozitivne razredne ili školske klime koja podržava angažman i postignuće
<p>PATHS</p> <p><i>Promoting Alternative Thinking Strategies</i></p> <p>Mark Greenberg, SAD</p> <p>Eninger i sur. (2021).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca u dobi od 5 do 11 godina <p>program je univerzalnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ aktivnosti usmjerene na 5 područja: samokontrola, razumijevanje emocija, samopoštovanje, interpersonalni odnosi i rješavanje problema ○ aktivnosti provode učitelji u školskom okruženju 	<ul style="list-style-type: none"> ○ dvovremensko klaster randomizirano ispitivanje s višemetodskom procjenom 	<ul style="list-style-type: none"> ○ veći dobitci u kompetenciji socijalne emocionalnosti, kao i smanjenje internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju

U okviru tabele 1. navedeni su osnovni elementi programa Second step-a i programa Paths u vidu ciljanje populacije koje programi obuhvaćaju, aktivnosti koje su sprovedene, te evaluacija i ishodi programa. Oba programa su univerzalnog tipa, razlika između programa je ta da Sekund step svoje aktivnosti bazira na 3 područja, dok Paths svoje aktivnosti bazira na 5 područja, a u oba programa te aktivnosti provode učitelji.

Tabela 2 Prikaz preventivnih programa.

Naziv programa i autori	Ciljana populacija	Aktivnosti	Evaluacija	Ishodi
Vršnjačko nasilje djece i mladih				
<p>POSITIVE ACTION</p> <p>Carol Allred, SAD</p> <p>Stalker, K. C., Wu, Q., Evans, C. B., i Smokowski, P. R. (2018).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca u dobi od 5 do 14 godina <p>program je univerzalnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ raspoređene u 6 područja: pozitivne i negativne akcije, tijelo i um, upravljanje sobom, odnosi s drugima, iskrenost, kontinuirani rad na sebi ○ plakati, lutke, glazba, igre, radne bilježnice, dnevnici 	<ul style="list-style-type: none"> ○ kvazi-eksperimentalni dizajn 	<ul style="list-style-type: none"> ○ smanjenje problema u školi, poboljšanje školske klime, smanjenje konzumacije alkohola, agresije, depresije i anksioznosti
<p>LEARNING TOGETHER</p> <p>Chris Bonell, London</p> <p>Bonell, C. i sur. (2018).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca u dobi od 11 do 16 godina <p>program je univerzalnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ resorativna praksa integrirana u redovitu nastavu; temelj na društvenom i emocionalnom učenju u učionici, krug razgovora, konferencije radi rješavanja konflikata, akcijske grupe ○ <i>a whole-school</i> pristup 	<ul style="list-style-type: none"> ○ klaster randomizirano ispitivanje 	<ul style="list-style-type: none"> ○ poboljšana kvaliteta života, poboljšana dobrobit ○ smanjeni psihološki problemi, izostajanje iz škole, viktimizacija zbog vršnjačkog nasilja, kontakt s policijom, iskazivanje elektroničkog nasilja, iskazivanje antisocijalnih ponašanja, sudjelovanje u školskim disciplinskim postupcima, zloupotreba ilegalnih droga i pušenje, smanjena konzumacija alkohola

U okviru tabele koja je prethodno prikazana navedeni su osnovni elementi programa Positive action i programa Learning together u vidu ciljanje populacije koje programi obuhvataju, aktivnosti koje su sprovedene, te evaluacija i ishodi programa.

Razlika navedenih programa je u dobi populacije koju program obuhvata, te su aktivnosti prilagođene psiho-fizičkim sposobnostima djece.

Tabela 3. Prikaz preventivnih programa

Naziv programa i autori	Ciljana populacija	Aktivnosti	Evaluacija	Ishodi
Vršnjačko nasilje djece i mladih				
<p>THE GOOD BEHAVIOUR GAME</p> <p>Kellam Sheppard, SAD</p> <p>Kellam, S. G. i sur. (2014).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca u dobi od 6 do 10 godina <p>program je univerzalnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ timovi koji kroz igre uče strategije upravljanja ponašanjem, nagrađivanje bodovima, pohvalama, naljepnicama i bedževima 	<ul style="list-style-type: none"> ○ višerazinski randomizirani dizajn 	<ul style="list-style-type: none"> ○ smanjena visokorizična seksualna ponašanja i pojava zloupotrebe i ovisnosti o drogama među muškim sudionicima koji su u prvom razredu i kroz osnovnu školu bili agresivniji i disruptivnijeg ponašanja
<p>GREEN DOT</p> <p>Kristen Parks, SAD</p> <p>Banyard, V. L. i sur., (2020).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca u dobi od 9 do 12 godina <p>program je univerzalnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ grupne i individualne aktivnosti, timska natjecanja, radni listovi, grupne rasprave i igranje igara, video vinjete 	<ul style="list-style-type: none"> ○ dvodijelna metoda: (a) <i>cross-sectional</i> uzorak učenika iz tri ruralne zajednice pružio je procjenu zaštitnih faktora u dvije vremenske točke i (b) podaci iz Anketnog istraživanja o rizičnom ponašanju mladih 	<ul style="list-style-type: none"> ○ veći kolektivni učinak i pozitivnije društvene norme specifične za pružanje pomoći u situacijama seksualnog nasilja i partnerskog nasilja tijekom vremena

U tabeli 3. prikazani su programi The good behaviour game i Green dot.

Sličnosti u ova dva programa je što su oba univerzalnog tipa, dok su razlike u aktivnostima pri čemu je u programu Green dot korišten individualni pristup. Također razlika je i u evaluaciji te ishodima ova dva programa.

Tabela 4. Prikaz preventivnih programa

Naziv programa i autori	Ciljana populacija	Aktivnosti	Evaluacija	Ishodi
Vršnjačko nasilje djece i mladih				
<p>ViSC</p> <p><i>Vienna Social Competence Training</i></p> <p>Christiane Spiel, Austria</p> <p>Dogan, A. i sur. (2017).</p>	<ul style="list-style-type: none"> o djeca u dobi od 5 do 14 godina <p>program je univerzalnog i selektivnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> o 3 faze: Impulsi i dinamika grupe; Razmišljanje; i Akcija o aktivnosti postavljanja ciljeva se planiraju, a grupa zajednički planira sadržaj preostalih lekcija prema globalnom cilju programa (socijalna kompetencija) i njegova dva glavna načela (sudjelovanje i obogaćivanje ponašanja) 	<ul style="list-style-type: none"> o kvazi-eksperimentalno longitudinalno istraživanje s kontrolnom grupom – tri točke mjerenja 	<ul style="list-style-type: none"> o manja pojavnost nasilničkog ponašanja, fizičke agresije i relacijske agresije u ponovljenom mjerenju o manja pojavnost viktimizacije te relacijske viktimizacije u ponovljenom mjerenju
<p>OLWEUS BULLYING PREVENTION PROGRAM</p> <p>Dan Olweus, Norveška</p> <p>S. P. Limbera, D. Olweus, W. Wangc, M. Masiellod i K. Breivike, 2018.</p>	<ul style="list-style-type: none"> o učenici osnovne i srednje škole (5-18 godina) <p>program je selektivnog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> o usmjerenost na problem nasilja kroz tri razine: škola (nadzor), učionica (pravila, rasprave, radionice) i pojedinac (individualan rad s onima koji zlostavljaju, koji su zlostavljani i s roditeljima) o aktivnosti provodi cjelokupno osoblje škole 	<ul style="list-style-type: none"> o kvazi-eksperimentalan longitudinalan dizajn "produljene dobne skupine" o 3 točke mjerenja 	<ul style="list-style-type: none"> o smanjena učestalost nasilja prema drugima (d= 0.40 - 1.90) o smanjena učestalost doživljavanja nasilja (d= 0.31 – 1.33)

U tabeli 4. prikazani su programi Visc kao i Olweus bullying prevention program.

Zajednička karakteristika oba programa je to što su selektivnog tipa i približna ciljana populacija.

Razlika ova dva programa je pristup odnosno aktivnosti koje se provode pri čemu je Olweus više baziran na individualni rad, dok je Visc baziran ka globalnim ciljevima.

Tabela 5. Prikaz preventivnih programa

Naziv programa i autori	Ciljana populacija	Aktivnosti	Evaluacija	Ishodi
Vršnjačko nasilje djece i mladih				
<p>KiVa <i>Anti-bullying programme</i></p> <p>Christina Salmivalli, University of Turku</p> <p>Claire F. Garandeau, Lydia Laninga-Wijnen i Christina Salmivalli (2022)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ učenici osnovne škole (7-15 godina) <p>program je univerzalnog i indiciranog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Univerzalna razina – rasprave, grupni rad, vježbe uloga, kratki filmovi, usvajanje pravila temeljenih na temama programa ○ Indicirana razina – individualni i grupnih razgovori sa žrtvama i nasilnicima, sistematski sastanci za praćenje, pozitivni vršnjaci kao podrška žrtvama 	<ul style="list-style-type: none"> ○ randomizirano kontrolno ispitivanje 	<ul style="list-style-type: none"> ○ može povećati afektivnu empatiju ($d=0.124$) učenika bez obzira na spol učenika, status, početnu empatiju ili razinu vršnjačkog nasilja te bez obzira na tip škole ili norme za vršnjačko nasilje u razredu
<p>RESILLIENCE TRIPLE P</p> <p>Matt Buttery, UK</p> <p>Healy, K. L., i Sanders, M. R. (2018).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca u dobi od 6 do 12 godina koja su doživjela vršnjačko nasilje u školi <p>program je indiciranog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ didaktički prikazi s raspravom, snimljeni video materijali i demonstracije vještina uživo, vježbanje vještina kroz uloge, igre i modeliranje ponašanja vršnjaka te vježbanje rješavanja problema ○ radna knjiga s zadacima za domaću zadaću 	<ul style="list-style-type: none"> ○ randomizirano kontrolno ispitivanje 	<ul style="list-style-type: none"> ○ više razine podržavajućeg roditeljstva i prihvaćanja od strane vršnjaka predviđale su niže razine depresije i viktimizacije

U tabeli broj 5. prikazani su programi KiVa i Resilience triple p. KiVa je program univerzalnog i inducirano tipa, dok je Resilience triple p program isključivo inducirano tipa. Ciljana populacija tog programa je usmjerena ka djeci koja su doživjela vršnjačko nasilje u školi i tome prilagođavaju svoje aktivnosti.

Tabela 6. Prikaz preventivnih programa

Naziv programa i autori	Ciljana populacija	Aktivnosti	Evaluacija	Ishodi
Vršnjačko nasilje djece i mladih				
<p>CONNECT</p> <p>Marlene Moretti, Canada</p> <p>Barone, L., Carone, N., Genschow, J., Merelli, S., i Costantino, A. (2020).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ djeca u dobi od 8 do 17 godina s problemima mentalnog zdravlja i značajnim problemima u ponašanju <p>program je indiciranog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ mali grupni susreti, igranje uloga, raspravljanje o strategijama za reagiranje na izazovno ponašanje i vježbe koje im pomažu razviti alternative za reagiranje na izazovno ponašanje 	<ul style="list-style-type: none"> ○ randomizirano kontrolno ispitivanje 	<ul style="list-style-type: none"> ○ roditelji postaju svjesni svojih misli i osjećaja koji dalje utječu na njihovo roditeljsko ponašanje, omogućavajući im da budu pažljivi prema osjećajima, mislima i potrebama djece, što kod djece rezultira smanjenjem internaliziranih ($d=0.69$) i eksternaliziranih ($d=0.60$) problema u ponašanju
<p>ART</p> <p><i>Aggression Replacement Training</i></p> <p>Barry Glick, SAD</p> <p>Kaya, F., i Buzlu, S. (2016).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ muški prijstupnici u dobi od 12 do 18 godina <p>program je indiciranog tipa</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ trening kontrole bijesa i moralno obrazovanje, ○ razvijanje društveno prihvatljivih vrijednosti, učenje konkretnih tehnika koje promoviraju javno društveno prihvatljivo ponašanje i inhibiraju antisocijalno ponašanje 	<ul style="list-style-type: none"> ○ kvazi-eksperimentalni dizajn 	<ul style="list-style-type: none"> ○ smanjenje razina osobine ljutnje, povećanje kontrole ljutnje, smanjenje pojavnosti fizičke agresije, smanjenje pojavnosti neprijateljstva, češće rješavanje društvenih problema

U tabeli 6. prikazani su programi induciranog tipa Connect i program Art. Razlika ova dva programa je u ciljanoj populaciji odnosno dobi djece kao i aktivnostima koje su prilagođene dobi. Program Art koji obuhvata isključivo muške prestupnike usmjeren je ka konkretnim tehnikama usvajanja prihvatljivog ponašanja, dok se program Connect bazira na malim grupnim susretima i zapravo je randomizirano kontrolno ispitivanje.

Kao što možemo primjetiti programi su namijenjeni za razne uzraste i samim tim se prilagođavaju vrste aktivnosti koje također uključuju mnoge pedagoške metode rada sa djecom. Prikazani preventivni programi se fokusiraju na obrazovanje, podršku i promicanje pozitivnih vrijednosti i razvoj sigurnog okruženja.

Ovakvi tipovi programa se smatraju jako efikasnim jer dopiru i do najnižih uzrasta što samim tim daje mogućnost potpunog eliminisanja nasilja u funkcionisanju pojedinca.

Kada je riječ o programima prevencije u BiH on se provodi kroz programe primarne, sekundarne i tercijarne prevencije. Program prevencije o kojem govori Zečević (2010) obuhvata sva tri nivoa

prevencije, te se provodi kroz obrazovanje nastavnika, učenika, i stručnih saradnika i roditelja na teme: nasilje njegovim uzrocima i posljedicama, karakteristikama djece koja potencijalno trpe nasilje i potencijalne osobe koje vrše nasilje, kao i o nenasilnoj komunikaciji. U ovaj program prevencije je također uključena primjena stečenih znanja i uključivanje roditelja kao podrške učenicima i nastavnicima u borbi protiv nasilja.

Program sekundarne prevencije o kojem govore Kafedžić i sur. (2019) podrazumijeva rano prepoznavanje indikatora koji mogu da dovedu dijete u opasnost da postane osoba koja vrši ili koja trpi različite oblike nasilja. Namjera ovih preventivnih programa je da akcenat stave na pružanje adekvatnog tretmana djetetu i porodici umjesto određivanja sankcija što je u tradicionalnom školskom pristupu ranije bilo uobičajeno. Program se provodi kroz odgojno- obrazovnu podršku i stručni tretman koji podrazumijeva saradnju roditelja, nastavnika, direktora i stručne službe. Krajni cilj ovog programa je briga o učenikovom mentalnom zdravlju.

SMJERNICE ZA POSTUPANJE U SLUČAJU DIGITALNOG NASILJA U ŠKOLI

Odgojno -obrazovne institucije dužne su da pruže sigurnost djetetu bilo to u online okruženju kakvo imamo priliku da vidimo sada ili u školskim institucijama.

Zečević (2021) navodi da prosvjetni radnici trebaju uspostavljati odgovorne i poticajne odnose s djecom, kolegama i ljudima u zajednici, jer su oni ti koji trebaju stvarati okruženje koje okuplja ljude. Njihov je zadatak da za svako dijete u skupini stvore ozračje u kojemu će se ono osjećati prihvaćeno, sigurno i da ima potrebu da uči i stvara. S obzirom na to, ukoliko je ugrožena sigurnost učenika na bilo koji način neophodno je voditi se smjernicama koje su predviđene za postupanje u slučaju nasilja.

Kao nacionalne smjernice za postupanju u slučaju digitalnog nasilja u školi za primjer smo uzeli smjernice autora Muratbegovića i sar. (2017) koji navode da u svakoj situaciji kada dijete saopšti da je riječ o nasilju putem digitalnih medija, potrebno je o tome obavijestiti policiju.

Nakon otkrivanja nasilja i obavljenih konsultacija sa relevantnim stručnjacima i institucijama, moguće je, u zavisnosti od težine, preduzeti sljedeće akcije (Marković, 2019:23):

„1. Informisanje roditelja o nasilju ili osobe od povjerenja u slučajevima sumnje na nasilje u digitalnom okruženju,

2. Dogovor o zaštitnim mjerama prema djetetu koje trpi nasilje, preduzimanje zakonskih mjera i organizovanje posebnih programa osnaživanja djeteta koje trpi nasilje za konstruktivno postupanje u situacijama nasilja,

3. Uključivanje nadležnih službi: psihološko-pedagoške službe, centra za socijalni rad, policije, tužilaštva, po potrebi zdravstvene službe, praćenje efekata preduzetih mjera.“

U okviru mjera zaštite planiraju se i aktivnosti kojima će se obezbjediti reintegracija ili ponovno uključivanje svih učesnika nasilja u zajednicu i njihov dalji bezbjedan i kvalitetan život. Plan reintegracije zavisi od faktora kao što su: vrsta i težina nasilnog čina, posljedice nasilja po pojedinca i kolektiv, broj učesnika u nasilju i slično. Na osnovu ovih kriterija vrši se procjena nivoa rizika za bezbjednost djeteta i određuju postupci i procedura.

Direktor škole, psiholog i pedagog sastavljaju službenu zabilješku o prijavi nasilja, kao i o poduzetim aktivnostima, razgovorima, izjavama i svojim opažanjima, koju dostavljaju na zahtjev drugim nadležnim tijelima formalne socijalne kontrole (policiji, centru za socijalni rad i sl.). Službenu zabilješku sastavlja i potpisuje stručna osoba koja je „otkrila“ slučaj, dok direktor škole izrađuje i potpisuje službeni popratni akt. Školi se preporučuje da čuva navedene akte u vlastitoj arhivi do djetetovog punoljetstva.

METODOLOŠKI DIO RADA

PROBLEM ISTRAŽIVANJA

U savremenom dobu dolazi do učestalije zastupljenosti raznih vrsta nasilja, a među njima prepoznajemo i digitalno nasilje koje je posebno prisutno u današnjici zbog sve većeg i bržeg napretka digitalnih tehnologija, a s njima i raznih vrsta društvenih platformi. S obzirom na to možemo primjetiti

da se povećava stopa nasilja koja se provodi upravo putem digitalnih medija. Potrebno je prvenstveno roditeljima/skrbnicima i djelatnicima u odgojno- obrazovnim ustanovama koji vode brigu o djetetu i njegovom ponašanju , ukazati na postojeće stanje koje je zastupljeno kako u našoj tako i u stranim zemljama. Dakle, digitalno nasilje jeste globalni izazov koji je važno premostiti kako bi se djeca osjećala bezbjedno u sigurnom i optimalnom digitalnom svijetu. Digitalni svijet u kojem djeca svakodnevno provode dosta vremena mora biti sigurno okruženje za njihov razvoj, kako djeca u budućnosti ne bi bili osobe koje trpe nasilje koje se provodi putem digitalnih medija. Posebnu ulogu u školama pored nastavnika i direktora imaju i pedagozi kao stručni saradnici, koji mogu pomoći pri prevazilaženju ovog izazova oslanjajući se na okvirne smjernice koje se nude za zaštitu djece od digitalnog nasilja, kao i državni i međunarodni okviri koji kroz svoje članove i odredbe regulišu zaštitu djece kako općenito tako i u digitalnom okruženju.

PREDMET ISTRAŽIVANJA

Sve više mladih provodi većinu svog vremena koristeći digitalne medije, te Generacija Alfa kako ih možemo nazvati posjeduje odličnu informatičku pismenost koja je preduslov za korištenje digitalnih medija. Mnogi autori smatraju da je komunikacija putem digitalnih medija jako opasna, površna i da neće obogatiti ljude dovoljno da njihove međuljudske opstanu ukoliko se ne koristi adekvatno. S obzirom na to se javlja i digitalno nasilje putem digitalnih medija koje donosi veoma ozbiljne posljedice kako po onoga ko vrši nasilje, tako i po onoga ko trpi nasilje.

Digitalni mediji izazivaju velike promjene u ponašanju kod djece i njihovim svakodnevnim korištenjem, kao i promovisanjem raznovrsnog sadržaja na digitalnim platformama oni imaju priliku da pored adekvatnih i primjerenih stvari za djecu istražuju i koriste sadržaje kako bi vršili digitalno nasilje.

Osobe koje promoviraju i postavljaju sadržaj na digitalnim platformama nisu uvijek svjesni broja djece koji to istražuju, analiziraju, prihvataju i koriste i u koje svrhe, samim tim možemo primjetiti da nedostaje odgovornosti od osoba koje to kreiraju prema djeci jer nesvjesno oblikuju stavove, mišljenja i djelovanja mladih ljudi sa čime treba biti jako oprezan. Upravo zbog prethodno navedenog jako je važno da osobe koje rade sa djecom u ovom slučaju pedagozi i nastavnici budu svjesni ozbiljnosti digitalnih medija i načina njihovog korištenja, kao i identifikacijom, evidencijom, prevencijom i

djelovanjem slučaju digitalnog nasilja kako bi na adekvatan način pomogli djeci koja se suočavaju sa digitalnim nasiljem u tom trenutku ili su prethodno bili osobe koje trpe digitalno nasilje. Uspostavljeni su državni, kantonalni i međunarodni okviri prema kojima se reguliše digitalno nasilje i postupka u slučaju digitalnog nasilja i neophodno je da osobe koje rade sa djecom budu upućene u isti kako bi na adekvatan način zaštitili djecu od digitalnog nasilja. Zaštita, diskriminacija i evidencija djece u digitalnom nasilju propisana je međunarodnim, državnim i kantonalnim dokumentima, koje smo analizirali u ovom radu.

U nastavku detaljnije objašnjenje indikatora na osnovu kojih se vršila analiza međunarodnih standarda i domaćeg zakonodavstva.

Zaštita - ovaj indikator se odnosi na sve postupke u zakonima, pravilnicima koji su svojim članovima propisali zaštitu djece od digitalnog nasilja i ona podrazumijeva postupanje svih subjekata s principom najboljeg interesa djeteta.

Diskriminacija - ovaj indikator se odnosi na sve postupke u zakonima, pravilnicima koji su svojim članovima propisali zabranu diskriminacije djece po bilo kojem osnovu i u bilo kojem okruženju tako i u digitalnom okruženju.

Evidencija - ovaj indikator se odnosi na sve postupke u zakonima, pravilnicima koji su svojim članovima propisali način evidencije nasilja u digitalnom okruženju.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja jeste istražiti i analizirati državne, kantonalne i međunarodne okvire za postupanje u zaštiti djece od digitalnog nasilja.

ZADACI ISTRAŽIVANJA

1. Analizirati relevantnu literaturu s namjerom deskripcije i razumijevanja teorije postavljenog predmeta istraživanja.
2. Analizirati relevantni pravni okvir, što će obuhvatiti analizu međunarodnih standarda, državnog i kantonalnog zakonodavstva u oblasti zaštite, diskriminacije i evidencije djece od digitalnog nasilja.
3. Ponuditi preporuke za poboljšanje mjera koji se odnose na zaštitu djece od digitalnog nasilja.

ISTRAŽIVAČKA PITANJA

1. Na koji način je predstavljen mehanizam za zaštitu djece od digitalnog nasilja u državnom, kantonalnom i međunarodnom pravnom okviru?
2. Da li su odredbe međunarodnih standarda propisale zaštitu, diskriminaciju i evidenciju djece od digitalnog nasilja?
3. Da li su odredbe državnog i kantonalnog zakonodavstva propisale zaštitu, diskriminaciju i evidenciju djece od digitalnog nasilja?
4. Koje se preporuke mogu ponuditi za poboljšanje mjera koji se odnose na zaštitu djece od digitalnog nasilja?

METODE ISTRAŽIVANJA

U ovom istraživanju koristili smo deskriptivnu metodu, metodu analize sadržaja i metodu teorijske analize.

Analiza sadržaja teksta omogućuje razumijevanje pojedinih misli i njihovu međusobnu vezu, a time i shvatanje cjeline pročitane građe. To je podloga za shvaćanje glavne misli određenog teksta (Franković, Predrag, Šimleša, 1963). Analizu sadržaja smo koristili kako bi analizirali zakone, propise, smjernice u zaštiti djece od digitalnog nasilja.

Deskriptivna metoda u istraživanju odgoja i obrazovanja predstavlja skup različitih znanstveno-istraživačkih postupaka kojima se opisuju pojave u odgoju i obrazovanju, opisuju njihove osobine, i njihovo stanje (Mužić, 1999). Deskriptivnu metodu u radu smo koristili kako bi prikupili potrebne podatke o temi, te dublje opisali pojavu koju istražujemo.

Metoda teorijske analize podrazumijeva korištenje pedagoške, psihološke literature, priručnika, udžbenika, stručnih i naučnih radova, enciklopedija, nastavnih planova i programa itd. te se omogućava da se nakon proučavanja izvora, prikupljenih činjenica i analiziranih veza i odnosa, proučavanja predmeta i pojava dođe do novih rješenja i naučnih zaključaka (Mužić, 1999). Metodu teorijske u radu smo koristili kako bi došli do informacija o digitalnom nasilju kao i njegovoj prevenciji.

TEHNIKE ISTRAŽIVANJA

Kao tehnike u ovom istraživanju smo koristili rad na dokumentaciji.

Tehnika rad na dokumentaciji podrazumijeva analiziranje pisanih dokumenata kao što su zakoni, propisi, spisi i sl. Najviše se upotrebljava u povijesnim istraživanjima odgoja i obrazovanja, ali dokumentacija može biti polazište i u istraživanjima sadašnjice, pa i budućnosti odgoja i obrazovanja. Raspon raznih vrsta dokumentacije je širok, te pri radu za dokumentaciju važna je izvornost dokumenta (Mužić, 2004).

INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

Kao instrument istraživanja koristili smo protokol analize sadržaja i matricu analize sadržaja.

Protokolom analize sadržaja smo analizirati pravne okvire u zaštiti djece od digitalnog nasilja te Šušnjić (1973) navodi da se analiza sadržaja koristi kako bi se na sistematičan, kvantitativan i objektivan način dolazimo do podataka o sadržaju poruke, odašiljaču poruke, o primaocu poruke i efektu poruke.

Matrica analize sadržaja je tabela sa evidencijom indikatora koji su korišteni u analizi pravnih okvira, a koji su relevantni za prepoznavanje postojanja zaštite, evidencije i diskriminacije kao indikatora za zaštitu djece od digitalnog nasilja.

UZORAK ISTRAŽIVANJA

Uzorak u ovom istraživanju je namjerni uzorak i čine ga pravni okviri za regulisanje digitalnog nasilja:

- Ustav Bosne i Hercegovine
- Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo,
- Zakon o srednjem odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo,
- Zakon o zaštiti ličnih podataka BiH,
- Zakon o zaštiti nasilja u porodici BiH,
- Zakon o zabrani diskriminacije BiH,
- Krivični zakon Federacije BiH,
- Zakon o slobodi pristupa informacijama BiH,
- Akcioni plan za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH za period 2014. – 2015. godine,
- Strategija Savjeta Evrope za prava djeteta (2016-2021),
- Konvencija o pravima djeteta (CRC) - Ujedinjeni narodi,

- Protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (OPSC) - Dopunski protokol uz Konvenciju o pravima djeteta,
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi Kanton Sarajevo,
- Protokol o vođenju evidencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštiti učenika Kanton Sarajevo,
- Pravilnik o prepoznavanju, prevenciji i zaštiti od diskriminacije u Osnovnim školama Kantona Sarajevo,
- Konvencija o cyber kriminalu (Budimpeštanska konvencija) - Vijeće Europe,
- Smjernice za zaštitu djece od online nasilja – UNICEF,
- Smjernice za industriju o zaštiti djece na internetu - ITU i UNICEF.

Trenutno važeći Zakon o odgoju i obrazovanju u KS nije uvršten u analizu s obzirom na to da je zvanično stupio na snagu nakon provedenog istraživanja za završni magistarski rad.

ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Analiza državnog, kantonalnog i međunarodnog pravnog okvira vršena je na osnovu indikatora : zaštita, diskriminacija, evidencija.

Prikazat ćemo analizu međunarodnih standarda te državnog i kantonalnog zakonodavstva prema indikatorima: zaštita, evidencija i diskriminacija. U okvirima analize međunarodnih standarda, državnog i kantonalnog zakonodavstva bit će prikazani svi oni članovi koji su propisali zaštitu, evidenciju i diskriminaciju djece u odnosu na digitalno nasilje, a koji su nam također bitni i relevantni za postupanje u zaštiti djece od digitalnog nasilja.

Tabela 1. Državni pravni okvir za zaštitu djece od digitalnog nasilja

<i>Ustav Bosne i Hercegovine</i>	<p>Član 2. Ljudska prava i sloboda- Uživane prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.</p>
<i>Krivični zakon Bosne i Hercegovine</i>	<p>Član 177 - Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina: Sankcionira diskriminaciju i povredu ravnopravnosti, uključujući diskriminaciju koja se provodi putem digitalnih kanala.</p> <p>Član 183. - Povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke: Štiti privatnost komunikacije, uključujući digitalnu komunikaciju.</p> <p>Član 189. - Prijetnja: Kriminalizuje ozbiljne prijetnje koje ugrožavaju sigurnost pojedinaca putem digitalnih kanala.</p> <p>Član 190. - Uznemiravanje putem telefona ili drugog komunikacijskog sredstva: Direktno obuhvata uznemiravanje putem elektronske pošte, SMS poruka ili drugih digitalnih komunikacija.</p>
<i>Zakon o slobodi pristupa informacijama Bosne i Hercegovine</i>	<p>Član 4 - Pravo na pristup informacijama: Pojedincima daje pravo pristupa informacijama koje posjeduju javne institucije, što uključuje i informacije o evidentiranju digitalnog nasilja.</p>
<i>Zakon o zaštiti nasilja u porodici BiH</i>	<p>Član 4 - Oblik nasilja u porodici: Definiše nasilje u porodici, uključujući psihičko nasilje koje može biti počinjeno digitalnim sredstvima.</p>
<i>Zakon o zaštiti ličnih podataka BiH</i>	<p>Član 4 - Načela obrade podataka: Propisuje kako se lični podaci trebaju prikupljati, obrađivati i evidentirati na zakonit, pošten i transparentan način.</p> <p>Član 183 - Povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke: Sankcionira neovlašteno prikupljanje i evidentiranje privatne komunikacije</p>
<i>Akcion plan za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH za period 2014. – 2015. Godine</i>	<p>Određba prevencije- U samu zaštitu nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijski tehnologija spada: podizanje svijesti javnosti o problemu nasilja nad djecom putem informaciono komunikacijskih tehnologija, podrška već uspostavljenim portalima i linijama za pomoć komunikacijskih tehnologija, podrška već uspostavljenim portalima i linijama za pomoć koji tretiraju problem nasilja nad djecom putem informaciono komunikacijskih tehnologija, edukacija edukatora o problemu nasilja nad djecom putem informaciono komunikacijskih tehnologija, podrška osobama koje trpe nasilje.</p>

S prethodno navedenim možemo uočiti da se na državnom nivou kroz Ustav Bosne i Hercegovine i članu 2. Ljudska prava i sloboda osigurava uživanje prava i slobode bez diskriminacije po bilo kojem osnovu svim licima Bosne i Hercegovine omogućava da dijete ima osigurana svoja ljudska prava i slobodu i u digitalnom okruženju i djelovanja u istom.

Također se kroz Krivični zakon Bosne i Hercegovine regulišu indikatori diskriminacija i zaštita pri čemu se zabranjuje povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina koja uključuje i diskriminaciju putem digitalnih kao i ugrožavanje sigurnosti i uznemiravanje putem sredstava digitalne komunikacije.

U tabeli su navedeni i zakoni o zaštiti nasilja u porodici koji definiše nasilje kao i psihičko nasilje koje može biti provedeno kroz digitalne medije. Samim tim jako nam je važan Zakon o zaštiti ličnih podataka koji postavlja pravila i reguliše pitanja zaštite ličnih podataka. U tabeli pravnih okvira naveden je i Akcioni plan za period 2014- 2015. godine koji je opisuje odredbu prevencije digitalnog nasilja.

U tabeli su također prikazani Zakon o zabrani diskriminacije BiH koji definiše diskriminaciju kao različito tretiranje po bilo kojem osnovu, samim tim i njenu zabranu kao i Zakon o zaštiti ličnih podataka koji kroz svoje članove u ovoj tabeli opisuje načela obrade podataka na zakonit način i sankcionisanje neovlaštenog prikupljanja i evidentiranja podataka koji je bitan za tretiranje digitalnog nasilja. U tabeli je također prikazan i Zakon o slobodi pristupa informacijama Bosne i Hercegovine koji reguliše pitanja prava na pristup informacijama što uključuje i digitalno nasilje.

Tabela 2. Kantonalni pravni okvir za zaštitu djece od digitalnog nasilja

<p><i>Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo</i></p>	<p>Član 3 - Prava učenika Ovaj član definiše prava učenika, uključujući pravo na zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Djeca imaju pravo na sigurno i zdravo okruženje u školi.</p> <p>Član 4 - Obaveze škole Škola je obavezna osigurati uvjete za ostvarivanje prava djece, uključujući zaštitu od nasilja, zlostavljanja i drugih oblika neprihvatljivog ponašanja.</p> <p>Član 5 - Zaštita od nasilja i diskriminacije Ovaj član izričito navodi da su škole obavezne poduzeti sve potrebne mjere za zaštitu učenika od nasilja i diskriminacije. To uključuje i prevenciju digitalnog nasilja i zlostavljanja putem interneta.</p> <p>Član 6 - Disciplinske mjere Ovaj član propisuje mjere koje se mogu poduzeti protiv učenika koji se ponašaju nasilno ili diskriminiraju druge učenike. Takođe, uključuje postupke za rješavanje pritužbi i zaštitu prava učenika.</p> <p>Član 10 - Profesionalna podrška Ovaj član predviđa angažovanje stručnih saradnika (pedagoga, psihologa) u školama koji imaju zadatak pružiti podršku i zaštitu učenicima, uključujući zaštitu od digitalnog nasilja.</p> <p>Član 28 - Saradnja sa roditeljima i starateljima Propisuje obavezu škole da saraduje sa roditeljima i starateljima u cilju zaštite i podrške djece, uključujući informisanje roditelja o incidentima nasilja ili zlostavljanja.</p>
<p><i>Zakon o srednjem odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo</i></p>	<p>Član 4 - Prava učenika Učenici imaju pravo na sigurno i zdravo okruženje, zaštitu od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije. Ovo pravo uključuje zaštitu u fizičkom, emocionalnom i digitalnom kontekstu.</p> <p>Član 5 - Obaveze škole Škola je dužna osigurati uvjete za ostvarivanje prava učenika, uključujući zaštitu od svih oblika nasilja i diskriminacije. Škola mora aktivno raditi na prevenciji i intervenciji u slučajevima nasilja.</p> <p>Član 7 - Zaštita od nasilja i diskriminacije Škole su obavezne poduzeti sve potrebne mjere za zaštitu učenika od nasilja, zlostavljanja i diskriminacije. Ovo uključuje i mjere protiv digitalnog nasilja, kao što su cyberbullying i online uznemiravanje.</p> <p>Član 8 - Disciplinske mjere Definisane su disciplinske mjere koje se primjenjuju na učenike koji se ponašaju nasilno ili diskriminiraju druge učenike. Postupci za rješavanje takvih incidenata su detaljno opisani kako bi se osigurala pravda i zaštita svih učenika.</p> <p>Član 12 - Stručna podrška Škole moraju osigurati stručne saradnike kao što su psiholozi, pedagozi i socijalni radnici koji će pružiti podršku učenicima, uključujući zaštitu od nasilja i drugih oblika zlostavljanja.</p> <p>Član 30 - Suradnja sa roditeljima i starateljima Škole su obavezne održavati komunikaciju i suradnju sa roditeljima i starateljima kako bi se osigurala dobrobit i sigurnost učenika. Ovo uključuje informiranje roditelja o bilo kakvim incidentima nasilja ili zlostavljanja.</p> <p>Član 34 - Prevencija i edukacija Škole su dužne provoditi programe prevencije i edukacije učenika o različitim oblicima nasilja, uključujući digitalno nasilje, te promovirati sigurno i odgovorno korištenje interneta i digitalnih tehnologija.</p>

U nastavku prethodno prikazane tabele 1. navedeni su: Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo kao i Zakon o srednjem odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo. Ono što možemo uočiti jeste to da se oba zakona bave zaštitom djece od diskriminacije kao i stručnom podrškom, prevencijom i obrazovanjem, saradnjom sa roditeljima i disciplinskim mjerama koje se primjenjuju na učenike.

Tabela 3. Kantonalni pravni okviri zaštite djece od digitalnog nasilja

<p><i>Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi Kanton Sarajevo</i></p>	<p>Član 10. Evidentni list: Evidentni list popunjavaju osoba ili osobe koje prijavljuju nasilje i on obuhvata: datum, vrijeme, mjesto, učesnike u događaju, preduzete mjere te navođenje osobe koja prijavljuje nasilje</p> <p>Član 11. Obrazac za opis događaja: Obrazac za opis događaja popunjavaju učesnici u događaju i on obuhvata: datum, vrijeme, mjesto, učesnike u događaju, opis događaja te šta učesnici misle o uzrocima događaja.</p>
<p><i>Pravilnik o vođenju evidencije o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika Kanton Sarajevo</i></p>	<p>Član 2. Sigurnost i socijalna zaštita učenika: Škola je obavezna da stvara uslove za zdrav mentalni i fizički razvoj, te socijalnu dobrobit učenika</p>
<p><i>Pravilnik o prepoznavanju, prevenciji i zaštiti od diskriminacije u Osnovnim školama KS</i></p>	<p>Član 12. Nijedan učesnik u procesu odgoja i obrazovanja ne smije trpiti nikakve posljedice kada traži ili namjerava tražiti zaštitu od diskriminacije ili kada nudi ili namjerava ponuditi dokaze o diskriminatornom postupanju.</p> <p>Član 26. Stavka 1., 2. i 3. 1) Da bi se osigurala efikasnost procesa postupanja u slučajevima diskriminacije, te prevencija iste u školi, pedagog i/ili sekretar škole vodi evidenciju o slučajevima diskriminacije u školi, a koja sadrži podatke o vrsti prijavljene diskriminacije i poduzetim mjerama. (2) Evidencija iz stava (1) ne smije sadržavati lične podatke. (3) U cilju preveniranja diskriminacije, škola je dužna informisati Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo o evidenciji iz stava (1) ovog člana, te u godišnjem programu rada škole planirati teme za edukaciju učenika u procesu odgoja i obrazovanja.</p>

U tabeli navedeni su protokol i pravilnici koji kroz svoje članove osiguravaju adekvatno evidentiranje nasilja, te osiguravaju zaštitu od nasilja i diskriminacije koja vodi ka pojavi nasilnih oblika ponašanja. Može se uočiti da je škola obavezna da stvori uslove za optimalan razvoj pojedinca, te da nijedan učesnik u procesu odgoja i obrazovanja ne trpi posljedice kada traži zaštitu od diskriminacije. Ukoliko dođe do pojave bilo kojeg oblika nasilja škola je dužna da na adekvatan način evidentira nasilje kroz evidencioni list i obrazac za opis događaja

Tabela 4. Međunarodni pravni okvir za zaštitu djece od digitalnog nasilja

<p><i>Konvencija o pravima djeteta (CRC) - Ujedinjeni narodi</i></p>	<p>Član 19: Države potpisnice će preduzeti sve odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mjere za zaštitu djeteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog postupanja, zlostavljanja ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje, dok je pod brigom roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu.</p> <p>Član 44: Države potpisnice se obavezuju da će Komitetu za prava djeteta dostavljati periodične izvještaje o mjerama koje su poduzele radi ostvarivanja prava priznatih ovom Konvencijom i o napretku postignutom u uživanju tih prava.</p> <p>Član 2: Države potpisnice će poštovati i osigurati prava postavljena u ovoj Konvenciji svakom djetetu unutar njihove nadležnosti bez ikakve diskriminacije, bez obzira na rasu, boju, spol, jezik, vjeru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, imovinsko stanje, invaliditet, rođenje ili drugi status djeteta, njegovih roditelja ili zakonskih staratelja.</p>
<p><i>Protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (OPSC) - Dopunski protokol uz Konvenciju o pravima djeteta</i></p>	<p>Član 1: Države potpisnice će zabraniti prodaju djece, dječju prostituciju i dječju pornografiju</p> <p>Član 2: Definicije dječje pornografije uključuju i digitalne materijale, te države potpisnice moraju zaštititi djecu od online eksploatacije.</p> <p>Član 9: Države potpisnice će osigurati prikupljanje i analizu podataka i informacija o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, uključujući digitalne materijale, radi učinkovite implementacije protokola</p>
<p><i>Konvencija o cyber kriminalu (Budimpeštanska konvencija) - Vijeće Europe</i></p>	<p>Član 9: Propisuje krivična djela vezana za računalne sisteme i podatke, uključujući proizvodnju, distribuciju i posjedovanje dječje pornografije putem računarskih sistema.</p> <p>Član 14: Države potpisnice će osigurati adekvatne mjere za prikupljanje i evidentiranje podataka o cyber kriminalu, uključujući digitalno nasilje nad djecom.</p>
<p><i>Smjernice za zaštitu djece od online nasilja - UNICEF</i></p>	<p>Načela: UNICEF naglašava potrebu za jednakosti i nediskriminacijom u pristupu zaštiti djece u digitalnom prostoru, osiguravajući da sva djeca imaju jednaka prava i zaštitu bez obzira na njihove osobne karakteristike.</p> <p>Preporuke: UNICEF pruža smjernice za vlade i organizacije kako bi se osigurala sveobuhvatna zaštita djece u digitalnom okruženju, uključujući razvoj zakonskih okvira i politika zaštite djece od online nasilja.</p> <p>Prikupljanje podataka: UNICEF preporučuje uspostavljanje sistema za prikupljanje, analizu i izvještavanje podataka o slučajevima online nasilja nad djecom kako bi se omogućila bolje usmjerena prevencija i reakcija.</p>
<p><i>Smjernice za industriju o zaštiti djece na internetu - ITU i UNICEF</i></p>	<p>Preporuke: Smjernice za industriju pružaju detaljne preporuke za kompanije koje se bave digitalnim tehnologijama kako bi osigurale zaštitu djece u digitalnom okruženju, uključujući mjere protiv cyberbullyinga i online eksploatacije</p> <p>Prikupljanje podataka: Industrijske smjernice također uključuju preporuke za prikupljanje i analiziranje podataka o incidentima online nasilja nad djecom kako bi se omogućila bolja zaštita i odgovor..</p>

U tabeli su navedeni međunarodni pravni okviri za zaštitu djece od digitalnog nasilja. Navedeni zakoni kroz svoje članove opisuju načine zaštite djece od digitalnog nasilja kao i zabranu

diskriminacije, evidentiranje podataka o digitalnom nasilju nad djecom i propisuje smjernice kako bi se djeca zaštitila u digitalnom okruženju.

Analizom postojećih zakona kroz indikatore zaštita, diskriminacija i evidencija može se uočiti da su navedeni indikatori spomenuti kroz većinu članova zakona kao i to da su jako bitni za samo primjenjivanje zakona. Kao nedostatak državnog i kantonalnog pravnog okvira se može navesti to da u Bosni i Hercegovini digitalno nasilje nije regulisano zasebnim zakonskim aktom već se tretira kroz postojeće zakone koji obuhvataju razne oblike nasilja i zaštitu djece od istog. Analizom okvira za postupanje se može zaključiti da je zaista neophodno unapređivanje postojećih okvira za postupanje u zaštiti djece od digitalnog nasilja zbog toga što su dosadašnji okviri naročito državni jako površni, nedovoljno precizirani, ne odnose se na digitalno nasilje kao zasebnu pojavu, već generalizuju nasilje, te se isto mora prilagođavati ukoliko se desi nasilje nad djetetom u digitalnom okruženju.

Kada se govori o međunarodnim pravnim okvirima dolazi se do zaključka da međunarodni pravni okviri prepoznaju važnost zaštite djece od digitalnog nasilja. Iako se termin „digitalno nasilje“ u međunarodnim pravnim okvirima može pojavljivati pod različitim nazivima ključno je da postoji mnogo više pravnih okvira koji se bave ovim pitanjem.

ZAKLJUČAK

Digitalno nasilje, koje uključuje različite oblike uznemiravanja, zlostavljanja i eksploatacije putem digitalnih tehnologija, postaje sve ozbiljniji problem u današnjem društvu. Iskazuje se potreba za sveobuhvatnim pristupom u njegovom sprječavanju, prepoznavanju i borbi protiv digitalnog nasilja. Zaštita djece od digitalnog nasilja zahtijeva koordinirani pristup koji uključuje pravni okvir, adekvatno osposobljavanje, saradnju različitih sektora, prikupljanje podataka i osiguranje pristupa pravdi.

Digitalno nasilje veoma je složen problem koji zahtijeva koordinirane napore svih uključenih strana. Prevencija, pravna zaštita, obrazovanje, stručna podrška i saradnja su ključni elementi u borbi protiv ovog oblika nasilja. Osiguravanjem sigurnog i podržavajućeg digitalnog okruženja možemo pomoći djeci i mladima, te ih podučiti kako da se zaštite od digitalnog nasilja i na koji način da razvijaju adekvatne online interakcije prilagođene njima. Kroz analizu pravnih okvira za zaštitu djece od digitalnog nasilja u BiH se može zaključiti da su nedovoljno precizirani, površni i da ne tretiraju digitalno nasilje kao zaseban oblik nasilja za razliku od međunarodnih pravnih okvira.

Ključno je kontinuirano prilagođavati i unapređivati mjere zaštite kako bi se učinkovito odgovorilo na nove izazove koje donosi digitalno okruženje. Države, obrazovne institucije, roditelji i zajednice moraju zajedno raditi na stvaranju sigurnog digitalnog okruženja za djecu.

Potrebno je ulagati u obrazovanje, podizanje svijesti, pravnu zaštitu i pružanje podrške osobama koje trpe nasilje, ali i adekvatan tretman osobama koje vrše nasilje. Samo kroz zajedničke napore društva, obrazovnih institucija, zakonodavnih tijela i tehnoloških kompanija možemo stvoriti sigurnije digitalno okruženje za sve korisnike, posebno za djecu i mlade koji su najosjetljiviji na ove oblike nasilja.

PREPORUKE

Preporuke za poboljšanje mjera koji se odnose na zaštitu djece od digitalnog nasilja:

1. Unaprijediti protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi tako da odgovara i području digitalnog nasilja nad djecom.
2. Kreirati državni program prevencije za digitalno nasilje nad djecom koji će se kontinuirano provoditi.
3. Urediti zakonsku regulativu za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.
4. Osmisliti edukativne programe za profesionalno usavršavanje na polju digitalnih medija za stručne saradnike u školama.
5. Podjednako se posvetiti radu kako sa osobom koja trpi nasilje tako i sa osobom koja vrši nasilje.
6. Digitalne kompetencije uvrstiti kao neophodni element profesionalnog razvoja uposlenika.
7. Prilagoditi smjernice za postupanje u slučaju nasilja u školi tako da se omogući i praktična primjena u digitalnom okruženju.
8. Stvoriti odnos povjerenja sa djecom kako bi bili slobodni prijaviti digitalno nasilje, odnosno djecu kroz obrazovanje voditi ka razvijanju pozitivnih afirmacija, aktivne komunikacije i slušanja koristeći „ti i ja“ poruke.

LITERATURA

1. Akcioni plan za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH za period 2014. – 2015. godine dostupno na: http://msb.gov.ba/PDF/140605_Nasilje_bosnanski_SG_ver2.pdf
2. Bilić, V. (2014). *Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization*. Eduvision: Ljubljana.
3. Badurina, M., Kafedžić, L., Bjelan-Guska, S., Osmanagić, L., & Omersoftić, E. (2021). *Rezilijentne škole – škole koje djeca vole*. Udruženje Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu.
4. Batori, M, Ćurlin, M. i Babić D. (2020). *Nasilje putem interneta među adolescentima*, Mostar: Zdravstveni glasnik, 2020. Vol. 6 No. 1. str. 104-114
5. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K., Muhek, R. (2010). *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka.
6. Cifrić, I. (2000). *Moderno društvo i svjetski etos. Perspektive čovjekova nasljeđa*. Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju FF-a.
7. Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač: od vrtića do srednje škole: kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Bios.
8. Černi Obrdalj, E., Rumboldt, M., Beganlić, A. i Šilić, N. (2010). *Vrste nasilja među djecom i osjećaj sigurnosti u školama Bosne i Hercegovini*. *Društvena istraživanja*, 19 (3 (107)), 561-574. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/55466>
9. Dejanović, S. (2023) *Učinkoviti programi i strategije prevencije vršnjačkog nasilja*. Univerzitet u Zagrebu. Zagreb. Preuzeto s: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/erf:1431/datastream/PDF/download>
10. Demunter, C. (2006): „*How skilled are Europeans in using computers and Internet?*“. Eurostat: Statistics in Focus, vol. 17.
11. Dedić Bukvić, E, Šuman, M. (2021). *Nastavnici kao digitalni mentori: podrška u radu s djecom i mladima u digitalnom okruženju*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
12. Haramija, P. (2009). *Donosi li internet novo poimanje čovjeka? Osvrt na viđenje čovjeka među sljedbenicima digitalne kulture* *Obnovljeni život*, 64. (3.), 363-374. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/41185>.
13. Hobbs, M. (2009). *E-Bullies: The Deterimental Effects of Cyberbullying on Students' Life Satisfaction*. Doktorski rad, Oxford, University of Ohio.
14. Ivanović, A. (2017). *Smjernice za podršku djeci žrtvama digitalnog nasilja*. Save the children in Nort West Balkan.
15. Knežević Florić, O., Ninković, S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*, Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju.
16. Kluzer, S., Pujol Priego, L. (2018). *DigComp into Action – Get Inspired Make it Happen*. European Commission.

17. Kafedžić, L. i sar (2019). *Program (sekundarne) prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštita učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo*. Materijal za obuku nastavnika i stručnih saradnika. Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo
18. Krivični zakon FBiH, dostupno na: https://mup.ks.gov.ba/sites/mup.ks.gov.ba/files/krivicni_zakon_bih_3-03.pdf
19. Konvencija o pravima djeteta (1989), dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/konvencija-o-pravima-djeteta>
20. Konvencija o kibernetičkom kriminalu Vijeća Evrope dostupno na: https://mup.ks.gov.ba/sites/mup.ks.gov.ba/files/konvencija_o_cyber_kriminalu.pdf
21. Milašin, A., Vranić, T., Buljubašić Kuzmanović, V. (2009). *Ispitivanje učestalosti verbalne agresije kod djece i mladeži*. Život i škola, 22(2), 116-141
22. Marković, A. (2019). *Najbolje prakse podrške deci žrtvama nasilja u digitalnom okruženju*. Save the Children in Nort West Balkan. <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library>
23. Matijević, M., Bilić, V. i Opić, S. (2016). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb, Školska knjiga: Učiteljski fakultet.
24. Macanović, N., Petrović, J. (2015). *Prevenција vršnjačkog nasilja u osnovnim školama „Vratimo drugarstvo u razrede“*. Banja Luka: CMZ.
25. Muratbegović, E. i sar. (2017). *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u BiH*. EMMAUS, Sarajevo.
26. Muratbegović, E. i sar. (2013). *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
27. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.
28. Oblak, T. (2002). *Internet kao medij i normalizacija kibernetičkog prostora*. *Medijska istraživanja*, 8 (1), 61.76. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/23357>
29. Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi dostupno na: <http://ossskranjicevic.edu.ba/wp-content/uploads/2019/11/Protokol-o-postupanju-%C5%A1kole-u-situacijama-nasilja.pdf>
30. Pravilnik o vođenju evidencije o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika dostupno na: https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/pravilnik_o_vodenju_evidencije_o_neprihvatljivim_oblicima_ponasanja_i_zastiti_ucenika_sluzbene_novine_kantona_sarajevo_29_19.pdf
31. Pravilnik o prepoznavanju, prevenciji i zaštiti od diskriminacije u Osnovnim školama dostupno na: <https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/52.19.pdf>
32. Pezo, A. (2010). *Uloga odraslih u zaštiti djece na Internetu*. U Jelavić M. (ur.), *Dječja prava i slobodno vrijeme*. Pravobranitelj za djecu, Zagreb.
33. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF. Protokol o postupanju u slučaju nasilja u Obitelji. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

34. Strategija Savjeta Evrope za prava djeteta (2016-2021) dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/pdf/djeca/strategija%202016-2021.pdf>
35. Smjernice za industriju o zaštiti djece na internetu - ITU i UNICEF dostupno na: <https://www.unicef.org/media/90796/file/ITU-COP-guidelines%20for%20industry-2020.pdf>
36. Stanić, I. (2007). *Pedofilija na internetu- zločin prema djeci*. Školski vjesnik- časopis za pedagoška i školska pitanja, 56(4), 573-586.
37. JP NIO Službeni list Bosne i Hercegovine (2017). Službeni glasnik BiH, broj 38/17. dostupno na: [Službeni List- Pregled Dokumenta \(sluzbenilist.ba\)](http://www.sluzbenilist.ba)
38. Sesar, K. (2011). *Obilježja vršnjačkog nasilja*. Ljetopis socijalnog rada, 18(3), 497-526. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112007
39. Šimunović, D. (2008). *Nasilje preko računala*. Zdrav život: obiteljski časopis o zdravlju.
40. Šušnjić, Đ. (2007). *Metodologija: kritika nauke*. Beograd, Čigoja štampa.
41. Šaljić, Z. (2017). *Prevenција antisocijalnog ponašanja učenika. Šta i kako raditi u školi?* Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
42. Ustav Bosne i Hercegovine dostupno na : https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf
43. Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju, dostupno na: https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/zakon_o_osnovnom_odgoju_i_obrazovanju_ks.pdf
44. Zakon o srednjem obrazovanju Kantona Sarajevo, dostupno na: https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/zakon_o_izmjenama_i_dopunama_zakona_o_srednjem_obrazovanju_snks_br.33_21.pdf
45. Zloković, J. (2004). *Nasilje među vršnjacima — problem obitelji, škole i društva*. Pedagogijska istraživanja, 1 (2), 207-219. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/139356>
46. Zečević, I. (2010). *Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*. Banja Luka.
47. Žilić, M. i Janković, J. (2016). *Nasilje. Socijalne teme, 1 (3)*, 67-87. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/176988>
48. Willard, N. (2007). *CyberbullyingandCyberthreats: Responding to theChallengeof Online SocialAggression, ThreatsandDistress*. Champaign, Research Press.
49. World Health Organization (2002). *World report on violence and health*. World Health Organization, Geneva.